

EUSKAL ALMANAKA ETA EGUTEGIAK (1815-2006)

Joseba INTXAUSTI

Euskarazko egutegi, almanaka edo urtekariak ez dira izan batere arrotzak euskara idatziaren historian, eta tradizio hori ez da izan pisu gutxikoa ere euskal irakurleen artean. Izenburuan bi data eman ditut mugarritzat (1815-2006), baina Leizarragaren idazlanak ezagutzen dituenak badaki askoz ere historia zaharragoa izan daitekeela hori.

Egia esan argitalpen-mota horren balioa ez da erreparatu gabe pasatu gure artean; adibidez, 1996an Arantzazuko Egutegiari Abadia Saria eman zion Gipuzkoako Aldundiak; hala ere, euskara idatziko jarduera horren guztiaren azalpen orokorrik ez dut ezagutzen, eta ondoko orrialdeen bidez ekarri nahiko nuke argitara iragan gutxi ezagun hori. Lan erabat burutua ez izan arren, balioko ahal du, behintzat, hurrengo iker-urratsak emateko.

Kultura handi eta hizkuntza idatzi normalizatuetan, egutegiarena bazterreko kultur gertaera izan ohi da itxuraz (nahiz eta tamaina handikoa izan), baina gurea bezalako batean besterik dela pentsa daiteke, irakurlego zabal bat sustatzeko baliozko lanabesa izatera iritsi izan baitira egutegiak. Euskal Herrian ere irakurle leialak izan dituzte, liburuak baino areago. Hori horrela izanik, gaiaren aurkezpen xume bat egiteko balio dit J. Haritschelhar adiskidearen omenaldi-egokiera honek, beti ere Hegoaldearekin batera Iparraldea ere gogoratuz.

URTEALDI OROKO ALDIZKARIAK (1848...)

Argitalpen-jenero honek historiaurre luzea izan du gure artera iritsi aurretik. Egutegiaren historiak, eta berorien bidezko kultur, erlijio- edo politika-

hedapenaren jardunak biziraupen handiko kondaira bete du, herri eta kulturetan.

Batez ere tresna praktikoak zirelako iraun izan dute horrelakoek, halako segidarekin. Baliagarritasun hori, beren baitan zekartzaten argibide praktikoetatik zetorkien: denboraren neurketak, eguraldiaren iragarpenak, iraganurtearen oroimenak, hurrengo urtealdiko aste eta egunen gobernu hobeak, lanen eta uzten ardurak, edo elizako urte-zikloa, etab. Hori guztia herritarren eskueran jartzeko balio izan dute egutegiek. Hortaz, gizarte-bizitza kodetuan guztiz baliagarriak ziren.

Arrazoi horiengatik, herritarrek gogoz bilatu ohi dituzte honelako argitalpenak. Eta hortik zetorren almanaka eta egutegiaren bestelako baliagarritasun praktikoa: beren hedapenagatik, ideiak erakutsi eta zabaltzeko ere balio zuten, eta herritar xumearenganaino hainbat mezu interesatu pasarazteko tresna eroso bilakatu ziren. Eta halaxe izan zen, adibidez, Leizarragaren Eliza kalbindarrentzat bezala katolikoarentzat, nahiz talde kultural edo politikoentzat.

Nazio handi eta txikietan aurki daitezke honelako adibideak, baina Euskal Herrira hurbilduz, frantsesez argitara emandako bat gogoraraz genezake: Baionako Elizbarrutian, besteak beste Napoleon Handiaren politika erlijiosoaren bertute onak aldarrikatzeko erabili zen *Almanach Ecclésiastique du Diocèse de Bayonne* hura (1806). Iraultza-urteetako jukutriak ahanzi, eta aro berrien leuntasun eta itxaropenak zabaltzeko, esan nahi da.

1806ko hori erdaraz bazen, euskarazkorik ez da falta izan geroztik, Iparraldean noski, baina baita Hegoaldean ere. Ez naiz hasiko almanaka haien guztien historia egiten, baina merezi du iruzkin labur bat honek.

LIBURU GISAKO ALMANAKAK (1848-2007)

Egutegi-takoak agertu aurretik, liburu gisako egutegiak izan ditugu Euskal Herrian. Leizarraga izan zen lehenengo euskarazko egutegia eman ziguna, Bibliaren ondoan bere *Kalendrera* argitara ematean, “Bazko noiz daten” jakiteko (1571).

Bibliografoen arabera, gure euskal egutegi modernoetan lehena 1815ekoa da, Bilbon inprimaturiko *Egutegia eusquerascoa* zeritzana, Jose Pablo Ulibarri idazle arabarraren ardurapean kaleratutakoa. Aipu bibliografikoa ezaguna dugun arren, ez zaigu geratu liburutegietan honen ale bat bera ere.

Geroztik, argialetxe, talde sozial edo pertsonaia eragileren baten inguruan sortu eta zabaldu izan dira almanaka, urtekari, egutegi, agenda eta antzeko aldizkariak. Gogoratu besterik ez dago: Iparraldean xuriek bezala gorriek, Hegoaldean kolore ezberdinetako abertzaleek, *Argia*-k bezala *Eskualduna*-k, Duvoisin kapitainak legez J. Hiriart-Urruty-k, S. Arana-Goiri-k ez ezik A. Campion-ek ere, Gregorio Mujika-ren antzera I. López-Mendizabal-ek eman zituzten argitara Egutegiak. Bakoitzak bere gisara, eta bere xedeekin.

Egutegiok sarrienik bizialdi laburrekoak izan ziren (J. Gorosabel-en *Eusquerasco pronosticua*, adibidez, behin agertu zen bakarrik: 1860), baina bada domina mereziko lukeen historia luzeagorik ere: J.-B. Etxeberri Uztaritzeko omonier ibartarrak 49 urtez atera zuen, berak bakarrik, *Eskualdun laborarien adiskidea* (1848-1897). 1854ko goseteak eragin zion atzera, behin; bestelakoan, gogor eutsi zion lanari. Etxeberri hauxe da Iparraldean “Almanakaren aita” deitu izan zutena.

Gerora, Almanakaren lanari hamarkadetan heldu zion Piarres Lafitte mirespenez mintzatu izan da J.-B. Etxeberri horretaz (1806-1898), birritan (almanakaren mendeurrena betetzear, 1949, eta geroago ere, 1970)¹. Eta J.-B. Etxeberri hau hiltzean, Almanaka ez zen desagertu, baizik eta M. Landerretxe-k eta Etxepare-tarrek (apezak eta medikuak, biek) eramanik 1914raino iraun zuen bederen. Lafitte-k ateratako *Gure Almanaka*-ren gurasoetako bat Etxeberri-ren hartan ikusi zuen Lafitte berak (Lafitte 1949, 1970).

Azken hamarkadetakako almanaka eta egutegiaren guraso nagusia *Eskualduna* eta *Herria*-ren ondoko urtekarietan ikusi behar da. Dena den, honek ere bere aurrekina izan zuen: Duvoisin-en *Eskualdun almanac edo egunari berria* deituan (1884-1887). Vinson eta Lafitte-ren esanetan, “enperadoretiarra” zen hau, baina 1888an *Eskualdun gazetaren almanaka* bilakatu zen, hau da, izen bereko astekariaren argitalpen.

Hortik aitzina, astekariko irakurleen artean, ia beti izan zen urteko argitalpenen bat, noizbehinka huts egin arren (1901-1902.etan, adibidez, 1903koan esaten zaigunez: 22. or.), eta bizpahiru alditan izenburuz aldaturik. Bildu ahal izan ditugun datuen arabera, kronologiarik ziurrena ondoko hau izan daiteke: *Eskualdun Gazetaren Almanaka* (1888-1904), *Eskualdun Onaren Almanaka* (1905, 1908) eta *Eskualdunaren Almanaka* (1910-1925).

¹ J.-B. Etxeberri-ren lan nagusia Almanaka izan zen, baina bestelako idazlanik ere eman zuen. Horietan mardulena, *Testament zaharreko eta berrico istoria* (1874 eta 1877: 284 orrialde). Beste aipagarrienak: *Miguel Garicoitz aphezaren bizitza* (1882) eta *Maiatzeko hilabete chumea* (1877). (J.-B. Etxeberri hau ez da nahasi behar P. Lafitte-ren izen bereko lankide eta beste almanaka-egile donostiritarrarekin).

Azken helburuak espreski erakusteko, almanaka honek bazituen bere esloganak, argitalpenaren pentsamendua nolabait laburbiltzen zutenak; bata Iparragirreri hartua zen, bestea Gr. Adema "Zaldubi"-rena: "Herrialde guzietan toki onak badira; / baina bihotzak dio: zoaz Eskual Herrira!" eta "Laborantza gauza handi / eta botheretsua: / Hartan da lanean ari / Jainkoaren eskua, / Gizonaren eskuari / berma dadin lothua".

Gure Herria aldizkariak, Gerrate Handiaren ostean, *Gure Almanaka* atera zuen (1924), baina 1925etik aitzina *Eskualduna*-ren almanakarekin bat egin zen. Eta ekimen bateratu hori da gerrateraino (1939-1944) luzatu zena, eta haren ondoren (1946) Piarres Lafitte-k eta beronen lantaldeak 1984raino ekarri zutena. P. Xarriton euskaltzainak esan didanez, *Herria*-ren zuzendaritza utzi eta gero ere bihotzez arrunt maitea zuen almanaka ez zuen utzi nahi izan bere eskutik Lafitte-k. (Baionako Euskal Museoa ikus daiteke argitalpen hau: gerra-aurreko gehienak eta 1956-1984.etaoak).

Eskualduna eta *Herria*-ren almanaka "handi" horien ondoan, bada besterik ere Iparraldean, arrazoiren bat edo bestegatik interesgarri gertatzen dena.

Zuberoak historia beregaina du honetan ere: xuriek bezala gorriek beren almanakak izan zituzten. Berdoly-ren inguruko errepublikazaleek izan zuten aski indar berariazko urtekari bat kaleratzeko (*Almanaka berria edo Ziberouko eta Basa-nabarreko egunaria*: 1879tik 1890eraino agertu zena). Errepublikaren ongiak eta Konstituzioaren bikaitasunak aldarrikatzen zituen, halako zuhurtasun zaindu batez badaezpada.

Aldi berean, xuri elizkoiek Iribarne Zalgizeko erretorearen eskutik *Armanak uskara edo Ziberouko egunaria* argitaratu zuten (1887-1906)², eskola eta kongregazioen alde/kontrako borrokarik gordinenean xurien ahotsa goraki jaso zuena, Euskal Herria ahantzi gabe: kasu honetan, "Jinkoua eta herria! Zuhurtarazuna eta lana! / Eta bizi bedi Uskalduna! Iao! Iao!" zioen ikurburuak.

Iparraldeko tradizioa izan zen hori dena. Hegoaldea beranduago, eta ziurki askoz motelago, ibili zen almanaken argitalpenetan. Aipatu dugu segidari gabeko Ulibarri-rena (1815). Mende-erdia geroago etorri ziren hurrengoak: Hiru Probintzietarako *Eusquerasco pronosticna* (Bilbo, 1860), Tolosan argitara emandako *Euscaldun necazarien adisquidea* (1865-1866) eta Donostian S. Baroja-ren bi almanaka elebidunak (1877, 1878). Hortik aitzina, «calendariyo»-ak nagusitu ziren (iradoki zaigunez, *Calendario Zaragozano* ezaguna zen hori, gaur egun ere Donostian salgai dagoena). Erdal egutegi horiek desagertaraztea izan zen gero, ikusiko denez, euskarazko lehenengo egutegi-takoen xedea.

² *Armanak uskara*-ren bilduma oso bat Baionako Udal Liburutegian ikus daiteke, liburu bakar batean koadernaturik.

Urteroko horiek guztiek Euskal Herriko bi aldeetan ere utzi zuten gizartean ildorik urratuta, beren kopuruagatik, noski, eta baita zabaldu zituzten mezuengatik ere.

Iparraldeko almanaka haien hedapenaz ez dut aurkitu estatistikarik; hala ere, badakigu, Lafitte-k idatzi zuenez, *Eskualduna* astekaria 1908an 7.000 harpidedun izatera iritsi zela. Galde liteke horietarik zenbatek jaso ohi zuen almanaka ere. 1896an zera idatzi zuen Almanakak bere orrialdeetan (3-4. or.): "...kazeta baino anhitz gehiago hedatzen delakotz Almanaka..." honetan zenbait informazio errepikatu egingo zituela, alegia. Uste daiteke, gainera, 1900-1910. etako borroka ideologikoen garrantza ezagutuz, ez zuela zabalkunde hark batere behera egingo 1896tik aitzina, alderantziz baizik.

Baina baliospen koantitatiboen ondoan, ezin da ahantzita utzi almanaken alde koalitatibo soziala. Garaiko mentalitateen gain lan bortitza egin zuten, batzuetan jaun eta jabe izaki (*Eskualduna*-ren Almanakaren kasuan bezala), eta inoiz bertatik bertarako borroka politiko-erlijiosoan sarturik (Zuberoan gertatu zenaren arabera).

Hortaz, garaiko eta ondoko mentalitate herritarraren moldakuntza ezagutzeko, almanaka hauek aztertu beharra dago, lortu zituzten leku eta garrantziagatik. Berariazko balio historiko eta soziala ezagutu behar zaie urtealdi oroko argitalpen hauei, ezagumendu historiko-sozialerako.

EGUTEGI-TAKOAK (1898-2007)

Almanaken saioaren ondoren asmatu eta zabaldu zen egutegi-takoen ohi-tura, lehenik Hegoaldean, eta Iparraldean gero. Egutegi-molde berri honek sekulako arrakasta ezagutu du, eta izan badu oraindik ere, argitalpenen artean ediziorik handienak dituela eta irakur-egunerokotasunik leialenarekin, gainera.

Oro har, almanaken eta zehazkiago egutegi-takoen katalogatzeak, eta izandakoen bilduma osoak jasotzeak, aparteko zailtasunak dituzte, arrazoi ezberdinengatik: a) Luzaz iraundakoez, tituluz maiz aldatu izan dira (argitalpen beraren segida ezkutatuz), b) Urte jakin baterako balioa zutenek, jendeak ez ditu gorde izan, c) Takoak, gainera, egunez egun azkeneraino desegitako sortuak dira, eta liburutegietan ere ez dira jeneralean gorde izan³.

³ Hiru liburutegitan daude batez ere egutegi-tako hauek: Urkixo Liburutegian (Donostia), Baionako Museoa eta Lazkaoko beneditarren euskal liburutegian.

Ziurki tako izandakoak aipatuko ditugu ondoko laukian. Zaila da horrelako besterik ez dela izan baieztatzea, baina bibliografia eta liburutegi pribatuetan ikusitakoan ostean, ondoko laukiko horretara mugatuko dugu egutegitakoan zerrenda.

EUSKAL EGUTEGI-TAKOAK (1898-2007)

1898	<i>Lenengo Egutegi Bizkattarra</i>	S. Arana-Goiri
1909	<i>Euskal-Esnalearen Egundiya</i>	Euskal-Esnalea
1910-1936	<i>Euskal Egutegia</i>	I. López-Mendizabal
...1933...	<i>Eskual-Egutegia</i>	J. Elizalde "Zerbitzari" ⁴
1947-2007	<i>Arantzazuko A.M.ren Egutegia</i>	Garate/Zurutuza, etab.
c.1950-1957	<i>1950. Urthe Saindua</i>	Narbaitz (ACF) ⁵
1952-1981	<i>Arantzazuko A.M.ren Egutegia</i>	Frantziskotar bizkaitarrak
1958...	[Almanaka]	Eskualdun Gazteria
1974-1976	<i>Erri-Egutegia</i>	Goiz-Argi/Agur ⁶
1981-2007	<i>Euskerazaleak Alkartea: Egutegia</i>	M. Olazar eta beste
1985, 1987	<i>Akademia sekretuaren egutegia</i>	Erein; Pamiela.
1992...	<i>Argia. Egutegi.</i>	Argia Taldea
1996	<i>Literatur Egutegia</i>	Euskal Idazleen Elkartea
2007...	<i>Jesusen Bihotzaren Egutegia</i>	Mensajero argialetxea

Gerra-aurrean bizpahiru tradizio ezberdin dituzte egutegi-takoek. Arana-Goirik hasi eta Euzkeltzale-Bazkunak segurtatu zuena (1908-1912, 1918, 1932, 1934, gutxienez), b) Euskal-Esnaleak sustatu eta I. López-Mendizabal-ek zuzendu zuena (1909-1936), eta Iparraldean Elizalde idazlearen ingurutik hedatutakoa (...1933...).

Gerraondoan, nahitaez franko aldatu ziren gauzak. Elkarrekin kulturak eta politikoei isildu egin behar izan zuten Hegoaldean (Bizkaian Euzkeltzale-Bazkunaren gune politikoa desagertu zen, noski), eta López-Mendizabal Argentinan zegoen, egutegiari segida emateko modurik gabe. Iparraldean, ostera, *Eskualduna*-ren desagertzeak, zeregin kulturalak birbanatzera behartu zuen euskaltzalegoa.

⁴ Egutegi honen oroitzapena hainbat lagunen baitan bizirik dago oraindik ere, baina ez dut bilduma osorik ikusi ahal izan. Hemen eman dudana data ikusitako ale bakarrarena da (Baionako Museoko egutegi-sailean, hain zuzen); baina jakin badakigu zenbait urtetako bizialdia izan zuela Zerbitzari-ren honek.

⁵ Sortze-urtea ezin izan dut zehazki jakin.

⁶ Lazkaoko beneditarrenean ikusi ahal izan dut bilduma osoa.

Baina garbi zegoen, egutegien tradizioa ezin zitekeela zokora edo isil araz. Aipatu dugun betiko *Gure Almanaka*-ren kargu egin zen Lafitte. Bestalde, bi aldeetan, egutegi-takoen tradizioa indarberritu egin nahi izan zen: elizgizon euskaltzaleek hartu zuten beren gain eginkizun hori. Hegoaldean frantziskotarrek (J. A. Garate, 1947), eta Iparraldean Narbaitz-ek (c. 1950). Arrakasta luzeko biritza izan dute, eta hamarkadatan zehar eskaintza bakar bana izan dira, bi aldeetan.

Arantzazuko Egutegia Hegoaldean kasik hogeita hamar urtetan bakarra izan eta gero, 1970.etan agertu zen beste egutegi-takorik (*Erri-Egutegia*, 1974). 1980.etatik hona osatu da, azkenik, Hegoaldeko egoera berria, egutegi-takoen aukera inoiz baino irekiagoa izateraino. Iparraldean, Narbaitz-en hura Eskualdun Gazteriaren eskuetara pasatu zen 1958an, handik hona urteroko emanaldia segurtatuz. Oro har, egutegi-tako politikoak desagertu egin dira, egutegi erlijioso eta euskaltzaleen mesedetan.

Egutegi-tako sabindarrak (1898...)

Laukian ikus dezakegunez, egun bakoitzerako orri eta testuekin osaturiko lehenengo “tako” Sabin Arana-Goiri-ri zor zaio, eta gaur egun ere eskueran dago haren *Obras Completas* deritzan edizioan (liburu gisara emana, noski: Buenos Aires, 1965: 1.401-1659). *Lenengo Egutegi Biskattarra* (s eta tileta eta guzti) zuen izenburua tako horrek, eta 1897an prestaturik, hurrengo urterako egutegia zen (1898). Izenak dioena gorabehera, *Lenengo Egutegi Biskattarra* Sabin-en bigarren egutegia zen, ordea.

Garaiko kanpaina-ekimenen artean lekutu behar ditugu bata eta bestea. Arana-Goirik egutegien lanari lehenengoz heldu zionean (1896), *Lecciones de ortografía del euskera bizkaino*-ren emanaldien barnean zabaldu zuen bere *Egutegi Bizkattarra* (1896) (ik. O. C. 983-1.015). eta xede jakin eta mugatu batekin egin zuen argitalpena: honen bidez euskal izendegi asmatu berria hedatu nahi zuelako. *Miren*, *Koldobika*, *Kepa* eta *Josu* aipatu zituen, adibidez, hitzaurrean, eta gero gainerako guztiak bildu egunez egun. Mende bat geroago gureak ditugu izen horiek, sortzaileak nahi izan zuen bezala.

Baina Arana-ren “tako” gisako egutegia, *Egutegi Bizkattarra ez* (1896), baizik aipatutako bigarrena izan zen: *Lenengo Egutegi Biskattarra* zeritzana (1897/1898). Tako honetan ere izendegiak leku nabaria zuen, baina baita euskal historiak eta geografiak, eta ideia politiko abertzaleek ere (ikurrina, Gernika, debeku politikoak, Bergarako Ituna, etab.). Tresna politiko baliagarri bezala ikusi zuen, bada, Aranek egutegia, baina ez berak bakarrik.

Ezin izan dut jakin Arana-Goiri-ren egutegi-takoak zenbaterainoko segi-da izan zuen; baina, 1907 edo 1908an berriz ekinda, urte batzuetan luzatu zela bederen badakigu (Elexpuruk inprimatutako *Egutegi Bizkattarrak* 1910ean “III Urtealdija” esaten baitu). Gutxienik, 1932an agertu zen berriro (Arana-ren 1898ko ale batean Urkixok idatzitako oharrari sinetsi nahi badiogu, behintzat), eta 1934rako ere argitara zuen Euzkeltzale-Bazkunak *Egutegi Bizkattarra*-ren beste urtealdi bat.

Elkargo horrek berak emandako *Egutegi Euzkotarra* ere bada, uste dudanez, urte batzuetan bederen horrela deitu zena. Izenburu honekin eskue-tan izan ditudanak 1911 (?), 1912, 1914 eta 1918koak dira (J. U. 571, lehenen-go biak eta azkena; Baionako E. Museoan 1914koa). Guztiok ere, egutegi-tako bat bera direla esan beharko litzateke, tradizio-arrasto berean, irizpide eta xede berekin eta familiarte politiko beretik sortuak direlako.

1914koaren arabera, *Egutegi Euzkotarra*-k badu bereziki azpimarra daitekeenik: Bizkaian ateratakoa izanda ere (baina aurreko *Bizkattarra*, *Euzkotarra* bihurtuz), euskalki denei leku eman nahi die tako honek, eta tes-tuak nonahitik jasotzen ditu, baita Iparraldetik ere, kasu bakoitzean zein euskalkitakoa den propio aditzera emanaz.

Tolosatik bezala Bilbotik, egutegi-takoek Euskal Herri osora begira jarri nahirik zebiltzan 1910. haietan. Dena den, Bilboko sabindar hau ildo politiko jakin batean zihoan, eta inondik ere ez da harritzekoa agian Diktadurapean isildu behar izatea (1924-1930)⁷.

Euskal-Esnalearen asmoa (1909)

Euskal-Esnalearen egutegi-takoa izan zen urte haietan (1907-1914) berori batez ere euskararen aldeko tresna kultural bezala erabili nahi izan zuena. Elkarte hau jaio eta berehala heldu zitzaion *Egundiya* prestatzeari (1908), eta hurrengo urtean kalean zen egutegi berri hau, batik bat Gipuzkoara begira egina.

Euskal-Esnalea Elkartearen ekimenak historia honetan azpimarragarria den alde jakin bat gogoraraztera garamatza: euskal egutegi eta almanakak aldizkari eta elkarteen emaitza izan dira sarritan, eta batzuetan egutegi horixe gertatu izan da taldearen urteko lan nagusia ere.

⁷ Egindako kontsulta eta bilaketan artean ez dut lortu egutegi-tako sabindarrek jarrai-pen osorik (1910-1936) izan zutenaren segurtasunik; horregatik iradokitzen da hemen baliz-ko eten horren hipotesia.

Eliza erakundeenak izan dira zuzenean egutegi-tako batzuk: karmeldar edo frantziskotarrenak, nahiz laiko-elkarte eliztarrenak (Euskaldun Gazteria). Hizkuntzaren inguruko lagunarteetara gatozela, kultur elkarte ezagunak ibili ziren egutegi-tako batzuk egiten (Euzkeltzale-Bazkuna sabindarra, Campion/Mujikak gidaturiko Euskal-Esnalea).

Euskal-Esnaleak bere egutegi-takoa sortzea erabaki zuenean, Elkartearen eta bertako gidarien ideia-zabalkunderako deliberatu zen hori. Arana-k izendegia hedatzeko aukeratutako bide bera, G. Mujikak euskal irakurlegaiak irabazteko pentsatu zuen, eta bide batez euskal sukaldeetatik erdal *calendariyo*-a desagertarazteko:

¡AGUR! Ona ni hemen, irakurlea, egundiya naiz eta euskaldunen echietatik aspaldiko calendariyoak betiko urrutiratzeko asmoak dakarzkít [...], begirutzen didazun bakoitzean amak erakutsi zizun izkeran zerbait izango det zuretzat. [...]. Ni nagon gelan, egundiya dagon tokian, calendariyorik ez det nai. Bakarrik bear det nik.-- Ara bada esan zertara bidaldu naun Euskal-Esnalea-k zure echera: urte askotan erderaz esan dizutena euskeraz esatera. ¡Gora euskera! (Ilbeltzak 1, atzealdean).

Euskaldunen irakur-ohiturak euskaldundu nahi zituen egutegi horrek. Ikusi besterik ez dago, testu horretaz gain, Elkartearen aldizkarian emandako arrazoiak: "Dicha Sociedad ha considerado, en efecto, que un calendario completamente euskérico puede ser un poderoso medio de propaganda del Euskera, fin al que dirige sus constantes esfuerzos. [...]. Todo él está escrito en euskera". Kanpaina aurrera eramateko, 2.000 aleko edizioa egin zen (*Euskal-Esnalea*. 1908, 155, 175, 181).

López-Mendizabal-en leialtasuna (1910-1936)

Esan bezala, egutegi-takoen artean, jarraia izan duen historia 1909an hasi zen Euskal-Esnalea elkarte eta aldizkariak ekinda, baina Elkarte horrek ez zion jarraipenik eman. Hau da, segur aski, X. López-Mendizabal-ek bere aitaren lehenengoa bezala gogorarazi digun edizioa: bi mila argitara bai, baina milaren bat bakarrik saldu zirenekoa, alegia. Baserritarrek ez omen zuten nahi euskarazko egutegirik, erdarazkoa baizik! (Ik. *Euskal-Esnalea*, 1909, 180-181).

Euskal-Esnalea Elkarreak bazituen bere ezin ekonomikoak argitalpenak aitzina eramateko (aldizkaria une batez desagertzearaino: 1910), eta lehen edizioko salmenta-porrot horrek ez zion, noski, egutegi-takoari batere lagundu. Handik aurrera, Euskal-Esnaleak eskutik lagata eta aitaren baimenarekin,

Ixaak López-Mendizabal gazteak hartu zuen bere gain egutegiaren ardura⁸; ez zen bat bakarra, bi baizik López-Mendizabal-ek kaleratu ohi zituenak: bata, hormarako takoa (*Euskal-Egundiya*), eta patrikarako egutegi txikia bestea (liburuxka: *Euskal-Egundi txikiya*). Biak elkarren osagarri ziren, eta erosle bat berarentzakoak baina erabilera ezberdinekoak.

Garaiko abertzaletasunari berea eman zion noski, baina egutegiaren zereginean lehentasuna hizkuntzarenak zuen López-Mendizabal-entzat, horretan Euskal-Esnalearen arrasto bera segiz: “Gaurko euzkeldun geyenai galde egizozute euzkera ez idazten, baizik irakurtzen badakiten eta ezetz erantzungo dizute. ¿Lotsagarriya ez al da au?”, galdetu zuen 1911ko lehen orritxoak. Egoera horri aurre egin nahirik eman ziren, bada, hurrengo pausoak.

Salmentan jasandako eskarmentuaren ondoren, egutegi euskaltzalearen asmoari jarraipenik ematekotan guztiz premiazkoa zen egutegi-takoaren eskaintza merkatu ahalik zabalenera egitea. Eta, horra, hamarkada dezente geroago eskola-liburuaren produkzioak behar izan duen hizkuntzaren batasuna López-Mendizabal-ek espresuki nola aipatu zuen:

Beti aurrian izan degun korapillo bat (eta au egiya da) Euzkadi'n izkelgi, edo dialecto asko izatia da. Izkelgi oyek bat egitera iritxiko bagiñake, aurrerapen aundiya litzake. EGUTEGI au bi izkelgitan (gipuzkoeraz eta bizkayeraz) dijua, eta bat-egite ontara eta euzkera zabaltzea bere apurra laguntzen badu bere asmua beti aurkituko da (1911, Ilbeltzak 1, atzealdean).

Ikustekoa da hautatutako bi euskalkiak nola elkarretaratu ziren, batzuetan esango genuke bata bestea zango-trabatuz ere bai: asteko egunen izenak bi hizkelgietan txandakatuz eman ziren, batean “ostirala” zena hurrengoan “barikua” zen, bata bestearen itzulpena sekula elkarren ondoan eman gabe. Hilabeteen izenekin ere berdin jokatu zuen López-Mendizabalek. Atzealdeko testuetan, ostera, batzuek gipuzkeraz eman zituen, eta besteak bizkaieraz, euskalkien arteko bitariko testurik sortzeke.

Hartutako bideak ez zuen, nonbait, onarpen handirik izan, eta hurrengo urtetik aurrera, López-Mendizabal-ek gipuzkera hutsean eman zituen bere egutegi-edizioak. Bizkaiko euskaltzaleak segur aski Euzkeltzale-Bazkunaren eskaintzari lotu zitzaizkion, eta Tolosako argitaratzaileak azken buruan, euskalkien mugak gorabehera, lortu zuen bere argitalpenaren hedapen zabala.

⁸ Euskal-Esnalearen eta López-Mendizabalen bi takoen elkarren segida garbiki ageri da 1910eko egutegian, hau da, osorik López-Mendizabalen ardura bakarpean agertutakoan: “Bigarren aldiz emen gataz euskeraren alde...”.

Hasiera zailen ondoren, 10.000 aleko emanaldiak izatera iritsi zen López-Mendizabal. Banaketa Tolosa-inguruko herrietako errekadisten bidez egiten omen zuten. Lankideen artean zeuden Aitzol, Lizardi, zenbait apaiz lagun; handik eta hemendik testu interesgarriak jasoz osatuta geratu ohi zen, azkenik, takoa⁹.

Bizialdi luzeena izandako López-Mendizabal-en egutegi-tako honen ondoan, liburu-almanaken kasua ere aintzakotzat hartu behar da. Hegoaldean, aipatu dugu, izan zuen oihartzunagatik Donostia-ko *Argia-ren Egutegia* da ezagunena, 1922tik aurrera atera zena¹⁰.

Iparraldean ere (...1933...)

Egutegi-takoena Iparraldera Hegoaldetik hedatu zen. Ezagutu ahal izan dudana lehenengo J. Elizalde “Zerbitzari”-ri zor zaio. 1933ko agerraldian honela aurkeztu zuen bere burua: *Eskual-Egutegia. 1933. Oihal Magazina*. Donibane-Lohizuneko Mendiburutegia etxean saldu ohi zen. Bada oraindik hori gogoratzen duenik.

Zerbitzari (1883-1961), garaiko luma ederretakoa zen; Eskualtzaleen Biltzarreko idazkaria ere bai, eta 1930ean euskaltzain izendatua. Apaiza zen, baina, zabal zezakeen pentsamoldearen azterketa beste baterako utziz, egutegia guztiz zibila egin nahi izan zuen. Atzeko orrialdeetan, ikusi ahal izan dugun urte horretan behintzat (1933), ez zuen sartu deus elizakorik: dena atsotitz, gertakari eta izkirimiriz bete zuen, igande eta eliz jaiegunetan ere. Egun bakoitzari, eta guztiei berdin, bere “poxa” eman nahi izan zion Gereziatako erretore honek.

Ez dugu jakin ahal izan zenbat urtez kaleratu zen egutegi-tako hau. 1933ko zenbakia ikusi dugu Baionako Euskal Museoa, besterik ez; baina gerra-aurrean Iparraldeko familietan urtero ikusten omen zen Zerbitzarik idatzi eta Mendiburutegiak banatuta.

Azken mende-erdiko egutegi-takoak (c. 1950...)

Inoiz baino egutegi-tako gehiago izan ditugu euskaraz azken mende-erdian, eta horietako zenbait bizirik dago XXI. mendearen hasiera honetan.

⁹ X. López-Mendizabal-ek, 1996-12-16an emandako datuak.

¹⁰ *Argia* astekariaren historia osagarri bezala, ez litzateke batere gaizki etorriko haren *Egutegia*-ren azterketa xehe bat egingo balitz.

Irudiaren eta Internet-en munduan bizi garela ere, egutegiek osasun ona dute oraindik gaurko gizartean. Horren adibide zabal bat nahi balitz, aski izan bedi jakitea Bilboko Mensajero argitaletxeak, mota bateko eta besteko egutegitan, 250.000 ale saltzen dituela, gaztelaniaz.

Euskal munduko egutegiaren hau ez da, beraz, gertaera bitxiegia. Bildu ahal izan ditudan datuen arabera, 25.000/30.000ren bat euskarazko egutegi-tako saldu/banatu dira 2007an.

--*Eskualdun Gazteriaren Almanaka (c. 1950...)*

Egutegi-takoen artean Arantzazukoaren kasik urte bertsuak dituena *Eskualdun Gazteriaren Almanaka* da. Agian lehen urtea ez izan arren, 1950etik aitzina kaleratu zen behinik behin: 1950. *Urthe Saindua*, zioen azalak. Elkarre horrek 1958tik aitzina argitara eman badu ere, lehenagotik zeterren egutegi hau: Narbaitz kalonjeak ateratzen zuen, Emakumezkoen Ekintza Katolikoko argitalpen bezala.

Zenbait ale aurkitu ahal izan dut Baionako Museoa: 1950, 1951, 1953, 1954, 1956, 1957, eta Donostiako KMn ere ikus daitezke urte batzuetakoak. Hasiera hartan, aurreko orrialdea zuen bakarrik idatzita, eta egunean eguneko datu "teknikoen" ondoan, esaera zabal xamarren bat eman ohi zuen, eta merkatu- eta adorazione-egunak ez ziren falta. Euskalkien gainetik jauzi egin nahia ageri da bertan, egunen izenak hainbat moldetan ematen baitzituen.

Arrakasta ona izan zuen, nonbait, eta ez zihoan salmentetan batere gaizki. Gerra-aurretik (1929) zeterren Gazteria Katoliko Frantsesa Iparraldean "Eskualdun Gazteria" bihurtzean (1954), bateratzaile-karguduna (*permananta*) behar izan zuelarik (1957), honen soldata ordaindu ahal izateko Elizbarrutiko diru eskasa jarri partez, almanakaren egitea eta saltzea eskaini zion Narbaitzek Xarriton omonierrari, horrela Jeanne Idiart-i (ezk. Davant andereari) lana ordaintzeko.

Eskualdun Gazteriaren egutegia erakundea bera baino lehenagokoa zela uste izan dutenak, beraz, ez dabilta guztiz oker: lehenagotik zen, baina Narbaitzek aterea, eta, esan bezala, 1958tik hona dago Eskualdun Gazteriaren eskuetan.

Narbaitz/Eskualdun Gazteriaren egutegi-takoa herrian "Almanaka" bezala ezagutu izan da, baina ez du titulu berezirik eraman izan, "Eskualdun Gazteria" baizik. 1970eko inguru hartan 7.500en bat ale salduz banatu zen, eta guztiz elizako gaiez hornitua agertzen zen; gerora, edizio txikiagoak ditu (1997an, 3.500), eta gaiez, bestelakorik ere badu orain.

Almanaka-tako hau izan da azken urteetan Iparraldean molde honetako bakarra, zeren eta Seaska-ren horma-egutegia ez baita takoa (hala ere, azpimarratzekoa da Euskal Herri osoan 35.000 ale hedatzen dituela Seaskako honek eta Hegoaldean ere oso ikusia dela)¹¹.

--*Erri-Egutegia (1974-1976)*

Ikusi da nola S. Arana-Goiri-k Egutegia erabili zuen bere euskal izendegi berria zabaltzeko, beraz hizkuntzaren inguruko bere lana ezagutzera emateko. Esan beharrik ez dago antzeko asmoak erakutsi zituela López-Mendizabal-ek ere; ez da, beraz, harritzekoa euskara batuaren inguruko proposamenak egin eta eztabaidak piztu zirenean, egutegien zeregin hauetan ere arazoa ispilaturik geratzea.

Arantzazuko Egutegiak -zabalduenak- Euskaltzaindiak proposaturiko batasunaren bidea hartu zuenean (1971), euskalkietako mintzatzaile ohituek zailtasunak izan zituzten jauzi hura egiteko: horra, bada, *Erri-Egutegia* eta Euskerazaleak Alkartearen egutegigintzaren zergatietako bat.

Lehenengo saioa *Goiz-Argi* eta *Agur* astekariaren inguruan antolatu zen, eta *Erri-Egutegia* izenburuarekin agertu, hiru urtetan (1974-1976): "Erribide'ren Erri-Egutegia" zen azpitulua. Zuzendari eta lankideen albisterik ez zen adierazten.

Erri-Egutegia-k ez zuen bizialdi luzea izan, *Agur* eta *Goiz-Argi* aldizkari sustatzaileak desagertu egin baitziren (1975 eta 1986an, hurrenez hurren), eta euskara batuak halako normaltasun bat irabazi, baina euskalkietako irakurle hurbilen kezka hori ez zen ito, eta hurrengo ekimena da horren lekuko.

--*Euskerazaleak Alkartearen Egutegia (1981...)*

Euskerazaleak Alkarteak kaleratzen duen egutegiaren ale-kopurua handia izan zen hainbat urtetan, inoiz edo bestetan milaka dezenteko edizioak egiteraino; gaur egun 5.000ko argitaraldia du (2007). Egutegi honek Bizkaiko premiei erantzun nahi izan die, gainerako egutegi batuetatik euskalkiarengatik bizkaitarrek duten urruntasun mintzatua gainditu nahiez edo.

Euskerazaleak Alkarteak proposaturik Caja de Ahorros Vizcaína-k asmoa babestean (1981) eta Mensajeroren ardura teknikopean jaio zen egutegi-tako hau, eta Olazar'tar Martin izan da beronen gidaritzan eraman duena

¹¹ Xarriton/Davant anderearen albisteak: 1997-01-07; P. Sudupe/Seaska, 96-12-23; M. Arhets, H. Duhau, eta B. Ameztoui: 1997-01-07.

(bateratze-lanak, alegia): “Calendario de Euskerazaleak. 1981. Euskerazaleak Taldearen Egutegia” zioen izenburuak¹². Bizkaiko bi Kutxak bat egin zirenetik, BBKren esku egon da argitalpena (1991), eta ondoko edizio-kopuru hauek izan ditu: 15.000 ale (1991), 18.000 (1992, 1993, 1994) eta 20.000ko argitaraldirik ere izan du (1995, 1996, 1997); 2004.ekoa izan zen BBKren azken argitaraldia. 2005ean ez zen kaleratu, baina 2006tik honakoan Bizkaiko Aldundiaren babespean ari da agertzen, esan bezala 5.000 aleko edizio batekin.

Euskerazaleak/BBK-k honela egiten zuten beren banakuntza: 2.000 ale Euskerazaleak Alkarteari ematen zitzaizkion banatzeko, 2.000 Durangoko Azokan eskaintzen ziren, eta gainerako ale-kopurua sukurtsaletan eman ohi zen. Banakuntza osoa doan egiten zen¹³.

Ikus daitekeenez, kultur ekimen estimagarria da BBK-k burutzen zuen hau. Baina salmenta-merkatuko usadioetatik kanpo geratzen zen hedapena, doan eman eta finantza etxe baten bidez egiten zelako batik bat, eta ez liburu-denda eta ohiko sare komertzialaren bitartez.

--*Argia-ren Egutegia (1992...), eta beste*

Azken hamarkadek egutegi-takoen merkatua eta ideia-mundua birbanatzeko aukera eman dute, eta hainbat proiektu egikaritu da euskal argitaletxeetan.

Egutegi horren ostean, *Akademia Sekretuaren* saioa dator, hamar urte geroago. Ideia eta taldea B. Atxaga, J. M. Iturralde eta J. L. Agote-ren inguruan moldatu zen. Lehenengo emanaldia 1985ekoa da, eta Erein argitaletxearen bidez kaleratu zen egutegi-tako hau. Bigarren zenbakia 1987koa da, eta Pamiela argitaletxeak jarri zuen jendartean. Bigarren aldi honetan, lankide gehiagok hartu zuen parte: marrazkilari berriak, Euskal Idazleen Elkarteko zenbaitek. Ondoren, azken edizioko gorabeherengatik edo, asmo honek ez zuen jarraipenik izan¹⁴.

Goiz-Argi eta Akademia Sekretuaren lanen ondoren, *Argia* astekariarena dator (1992). Hau da egutegi-tako salgarrietan kasu berri aipagarriena,

¹² “Bizkaiko Aurrezki Kutxaren adiguri bat” (oparia, esan nahi du). 1981eko urteak lankide hauek izan zituen: Zubikarai’tar Agustín (kondaira-aldeko jakingarriak), Zubiri’tar Iñaki, Bilbao’tar Jon Erramun, Arrieta’tar Nikola, Ibarra’tar Bernardo.

¹³ Egutegi honen lehen albisteak: E. Ortega jaunak eman zizkidan (BBKko Publizitatea, 1997-01-07). Bizkaiko egutegi honen bilduma oso bat Lazkaoko beneditarreanean ikus daiteke.

¹⁴ Tx. Aranatz-ek eta J. M. Iturraldek emandako albisteak.

urteroko segidari eutsi ahal izan baitio, urtero 7.000 aleko edizioak eginez. Zabalkundez eta iraupenez, 2007raino behintzat luzatu da, dagoeneko.

Arduradun edo Zuzendari ezberdinak izan ditu. Eginkizun horrekin agertu direnak hauek dira: Josu Landa (1993-1995), Garbiñe Ubeda (1996, 1998), Mikel Jauregi (1997), Onintza Irureta eta Berdaitz Goia (1999), Onintza Irureta (2000-2004), Garbiñe Ubeda (2005-2007). Lankidegoa Argia Taldea izan da beti, eta elkar-lan horretan iraun du finko, nahiz eta halakorik komeni zenean kanpoko lankide berezirik ere izan duen¹⁵.

Euskal Herri osora begira egindako egutegia da hau, eta Bizkaiko Euskerazaleak Alkartearena baino asmo zabalagoz egikaritu; bestalde, kristau fededunentzako pentsatua baino euskaltzale ororentzat idatzita dago. Salmenten merkatuan portzentaia on bat bereganatu du jada. Ez dut izan banakuntza geografiaren albisterik.

Argia aldizkariaren sorburu beretik dator beste urteroko argitalpen bat ere: *Euskal Kulturaren Urtekaria*. Liburu gisara datorren arren, bere urterokotasuna hain zintzo gorde duen honek leku egin bat irabazita du jada euskarazko kulturaren munduan. 1984an jaioa, gaur egunak arte iraun du: 1984-1998. urteetan 10.000 aleko argitaraldiak izan zituen, eta 1999tik hona 15.000ko edizioa egiten du urtero¹⁶.

Literatur balioak hedatu nahirik, Euskal Idazleen Elkartea ere saiatu zen egutegi-tako baterako lana antolatzen, baina urte bakarreko ahalegina izan zen: *Literatur Egutegia*. 1996 (Donostia, Gráficas Bost).

Berrikitan, jesulagunen Mensajero Argitaletxeak kaleratu du Hegoaldeko azkeneko egutegi-tako berria: *Jesusen Bihotzaren Egutegia* (Bilbo, 2007: 5.000 aleko argitaraldia). Horretarako, beharrezko langaiak egun-berrituz, beste zenbait langai erdaraz Etxe berak atera ohi duen aurreko urtekotik hartua du. Eta ohar bat: inoiz esan izan da gerra-aurrean ere bazuela Mensajero-k euskarazko honelako egutegi-takorik, baina, azken finean, ezin izan dut horren albiste garbirik bildu. Dena den, argi gera bedi *Jesusen Bihotzaren Egutegia* hau ez dela Euskerazaleak Alkartea Mensajero-ren lankidetzaren teknikoarekin atera ohi zuenaren segida, egutegi guztiz berria baizik.

Egutegien albiste orokor hauen ondoren, orain artean zabalkunde-iraupe handiena izandako egutegiaren historia berezikiago begiratu nahiko nuke,

¹⁵ 1992ko Egutegian honela banatzen ziren autoretzak: "Egilea: Argia astekaria. Kolaboratzaileak: Jokuak: Enbido. Txistek: Kike Amunarriz. Bertso-bilketa: Jokin Sorozabal, Jon Sarasua. Marrazkiak: Iñaki Martiarena, Asisko Urmeneta, Fernan Goñi. Efemerideak: Eugenio Arraiza. Nazioartekoak: Luis Fernández, Pablo Sastre. Historia: Patxi Larrion".

¹⁶ *Argia*-tik Arantza Egaña-k emandako zertzeladak (2007-01-16).

egutegiok izan ohi dituzten arazo eta lorpenik interesgarrienak bederen adibide nagusi horretan begiratzeko.

ARANTZAZUKO ANDRE MARIAREN EGUTEGIA (1947...)

Goazen 1936.eko urte hartara. Arantzazuko Andre Mariaren Koroazioko mende-erdia betetzen zen urte hartan (1886-1936). Aurreko urtetik hasita, Gasteizko Elizbarrutian eta Arantzazuko fraideek parte on bat zutela, Andre Mariaren Batzarra eratu zen, Oñatin ospatzeko asmoz ("Asamblea Mariana" deitua). Ospatu ere, arrakasta handienarekin ospatu zen hori, Altxamendu militarra lehertu baino hamabost egun lehenago (1936ko Ekainaren 29tik Uztailaren 5era).

Testu-inguru hartan Arantzazuko fraideek "Andre Mariarekin Eleizegutegian zear" zeritzan egutegi bat eman zuten argitara, asteroko orriz hornitua. Aita I. Omaetxebarria (†1995) euskalari gernikarra izan zen argitalpen haren kudeatzailea, K. Zubizarretak azpimarratu zidanez. Gorde da ale bat behinik behin Arantzazuko liburutegian¹⁷.

Gerrak eten arazitako Arantzazuko lehen ekimen horrek, 1943an izan zuen hurrengo pausotxo, baina, dakigunez, erdaraz bakarrik, eta ezagunak diren egutegietako hileroko orri soilez osatua, besterik gabe. Handik lau urte-tara, giroa zerbait samurtu eta fraide euskaltzale gazteak elkarrenganatura zeudenean sortu zen *Arantzazuko Andre Mariaren Egutegia*.

Aurreko orrialdeetan eman dugun historia orokorragoa ahanzi gabe, Egutegi horrek bere berritasuna eskaini zuen une hartan, lehorte gaiztoak jotako gerraondoan. Inondik ere, berritasunak lagundu ere egin zion argitalpenari, eta López-Mendizabal-en lanen eta *Argia*-ren Egutegiaren gerra-aurreko arrastoa galduta zuen euskaldungoari.

ZENBAIT ARGITARATZE-GORABEHERA

Arantzazuko Egutegiak guraso ezagun bat izan zuen: Aita Jose Antonio Garate Unanue, azkoitiarra (Azkoitia, 1914-Bermeo, 2003). 1941etik aurrera

¹⁷ Aldi berean, erdarazko beste edizioa ere izan zuen: *Calendario Litúrgico-Mariano* izenburuarekin. (Ik. une hartako giroa: *Aránzazu* aldizkaria: XVI, 1936, Uztaila).

Tolosan bizi izan zen, 2000ko urria arte. Haren eskuetan sortu zen, eta beraren ahaleginez joan zen hedatu eta hazitzen, harik eta Arantzazuko Santutegiak argitalpenaren ardurak hartu zituen arte (administrazioa eta zuzendaritza)¹⁸.

Egutegiaren lehen edizioa erraldoia izan zen: 40.000 alekoa. Gehiegikoa, noski, eta ausartzia edo kasketaldi baten fruitua. 25.000 ale edo saldu, eta gainerakoak paper-zaborte-gira bota behar izan ziren (Belauntzako San Jose paper-fabrika erre zenean, ketan joan ziren 15.000 tako).

Balentria editorial horren aita eta gurasoa Aita Teofilo Artzallus (Larraul, 1896-Zarautz, 1960) izan zen. Zertan zebilen jakinik (!) egin omen zuen, euskal herrietako demografia eta bestelako albisteak bildu eta aztertu ondoren alegia... Baina ez zen izan kalkulu ona: eman zitzaizkion aholkuen kontra jokatu zuen Artzallus-ek, eta diru-maileguren bat ere egon zen tartean horretarako. Baina gizonaren gogoari eta ahaleginei justizia eginez, esan dezagun, komentuko haserrenen bat edo beste gorabehera, Artzallus-ek berak kitatu zituela egindako zorrak (itxura guztiz, adiskide ongileren batek laguntzen zio-larik).

Handik hona inprimategi-etxe ezberdinak ezagutu ditu Arantzazuko egutegi-takoak; hasieran, Nerecan-en kontu joan zen hori. Lehen urteetan ez zegoen bestetarako aukerarik ere, Euskal Herriko inprimategiak ez baitzeuden prestatuta halako takoak esku-lantzeko, eta Nerecan zen hautabide bakarra; gero, Alvarez-Iraola eta Gráficas Lorea etxeetan, 1988ra arte, eta handik hona Gráficas Bost etxean.

1950.eko urteetan Santutegira eraman zen Zuzendaritza, Garatek egutegiaren historia labur batean esaten digunez. 1977tik hona, Egutegiaren Zuzendaritza Aita Jose Luis Zurutuza-ren (“Arendui”) ardurapean dago (jada hogeita hamar urte jardunean!). Aurreko urteetako behin-behineko zuzendarien berri jakitea ez da erraza: ia beti Arantzazuko ikasle teologoak izan ziren, gipuzkeraz bezala bizkaieraz, eta ez zuten izendapen formalik.

Erriberriko lanaren bateragile-zeregina *Gure Izarra* barne-aldizkariaren zuzendaritzakoren batek hartu ohi zuen, eta Arantzazuko azken zuzendaritza, ostera, *Jakin*-en idazkaritzakoek edo besteren batek (Bilbao, Enbeita, Azurmendi, Torrealdai, Zabaleta, Beloki, L. Oihartzabal, etab.). Lankideen artean, ikasle euskaltzale guztiek izan zuten ekarpen handiago edo txikiagorik.

Banakuntza R. Labartak egin zuen urtetan (1967-1989), eta gaur Aita Patxi Agirre-ren eskuetan dago. 1950-1975.eko urteetan 24./25.000 aletara mugatu zen argitaratzailea. Baina, hau ulertzeko, aurrera baino lehen Bizkaiko

¹⁸ Biografia llabur bat: INTXAUSTI, J. (2003): “Aita Garate hil da”, in: *Berria*. 2003ko uztailaren 23a, 7. or.

edizioaz espreski zerbait esan beharra dago, bere nortasun eta arazo bereziak izan baitzituen honek, Santutegiko egutegigintzaren barnean.

BIZKAIERAZKO ARANTZAZUKO EGUTEGIA (1952-1981)

Arantzazuko Andre Mariaren Egutegiak urte askotan aldi bereko bi argitalpen izan zituen: 1947an hasitakoa, eta 1952tik 1981eraino bizkaierazkoa hogoita zortzi ediziotan argitaratutakoa¹⁹. Bigarren egutegi honetaz esango ditugunak, beronen lankide izandakoengandik jaso ditugu²⁰.

Gipuzkeraz agertzen zen egutegiarekin lehian, baina batez ere frantziskotarren Bizkaiko presentzia ahulagoa indartu nahirik sortu zuten Probintzia Erlijosoko bizkaitarrek urteroko bigarren edizio hau, Probintziaren onespenearekin eta Arantzazuko argitaletxearen barruan. Hasiera hartan guztien buru Aita Jose Antonio Obieta izan zen, orduan Arantzazuko Ikastetxean irakasle-lanetan zebilena.

Nagusien aldetik, azpimarratzekoa da jarrera ezberdinak sumatu zirela. Aita P. Aranguren Santutegiko Goardianoak (irtenbide ekonomiko arazotsua aurreikusten ziolako, segur aski) ez zuen hartu egitasmoa batere bero. Aitzitik, Aita Pablo Lete Probintzialak, sustatzaileek aurrera egin zezaten 20.000 pta. jarri zituen (ordurako bazen zerbait). Aita Leteren jarrera honek badu interesik, zeren erakusten baitu orduan Gipuzkoan egiten ari zen guztiaren parean, ez zegoela Aita Nagusi hura Bizkaia ahantzita ibiltzeko (jakina da Euskal Herri osoa hartu ohi zuela aintzakotzat bere proiektuetan). Gogoratu behar da, gainera, Aita Lete bera euskalkiz bizkaitarra zela.

Behin baino gehiagotan gipuzkerazkotik zenbait langai hartu edo moldatu baldin bazen ere, urteak zehar edizio bizkaitarrak gero eta gehiago zaindu zuen edukian eta lanketan bere autonomia. Egutegiaren testu prestakuntza osorik zen librea, eta gero zetorren inprimaketa-edizioetarako Arantzazuko

¹⁹ Bizkaiko egutegi honen kronologiari buruz ez da falta izan zalantzarik zuzendari eta egile izan direnen artean. Hitzez hitz zera dio lehen urteko zenbakiak bere azalean: "Arantzazuko / Andramariaren / egutegia / Biskaiko euskeras / Aita Prantzizkotarrak egiña / 1952 / Lenengo urtea / Bear diran baimenakaz".

²⁰ Bilera-lagunak (Bermeo, 1997-02-04): Jon Zubieta, Sabin Zubieta, Antonio Zubizarreta, Jose Antonio Obieta, Felix Bilbao, Pedro Uriona, Joan Barrena eta Benjamin Erezuma. Eskerrak guztiei, eta bereziki Aita Jon-i, bilera horretara nire galderak eraman zituelako.

Argialetxeak eman ohi zuen aterpea. Azken finean, edizio gipuzkoarrarekin gertatzen zenaren antzeko zer bait.

Bestalde, esan beharrik ere ez dago, bizkaitarrek eraman ohi zitela Zuzendaritza, Zuzendari bakoitzak izan zezakeen berariazko gisa batean. Arduradun hauen zerrenda ere eman daiteke: J. A. Obieta, P. Uriona, F. Bilbao, S. Berasaluze, J. M. Torrealdei, Joan Antonio Barrena, P. Urriolabeitia, B. Erezuma, eta azken aldian J. L. Zurutuza Aita Jon Zubietarekin batera. Besterik ere izan zen, baina ditudan albisteak horietara mugatzen dira.

Aita Garate-k bere txostenetan, Bizkaiko edizioa aipatzean, 8.000ren bat aleko argitalpenak izan zirela idatzi izan du. Badirudi, oro har, berri-emaile bizkaitarrek esandakoarekin bat datorrela kopuru hori; hala ere, nabarduraren bat behar du horrek. Lehenengo urtean, adibidez, 1.000 alekoa bakarrik izan zen edizioa; gerora, ezagutu ahal izan ez dudana data batetik aurrera, 6.000 eta 8.000 aleren arteko emanaldiak izan zituen.

Jaiotzean eta berehala, bizkaierazko edizio honek hizkera edo idazkeraren aldetik izan zuen eskastasunik ere, ekoizpen baldintzak zailak zirelako, noski. Adierazgarria da horretaz jabetzeko lehenengo edizioaren azala. Lankideek beren berengi gogoratzen dute hori: ortografiak sortzen zizkien lanak (Bizkaiko ahoskeraren eta idatziaren alde bereziak tarteko: *z/s*, *tz/ts*, etab.). Imanol Berriatuak ere lagundu zuen inoiz edo bestetan arazoari aurre egiten.

Hemen ere, egutegia egin ondoren, zabalkundeak zekartzan bere katramilak. Batzuetan, baliatu izan ziren propaganda idatziaz ere: *Aránzazu* eta *Misiones Franciscanas*-en barruan orri bat banatu ohi zen Bizkai aldean. Eta gero, fraideek herriz herri eta etxerik etxe egiten zuten bisitaldia zetorren. Gipuzkoan egin izan zen bezalatsu, baina, Bizkaiko komentuek eta fraideak gutxiago zirenez, zailagoa zen Bizkai euskaldun osoa besarkatzen.

Egutegi-pardeltxo bat uzteko leku egoki asko zegoen, hala ere: abade-etxean legez hirugarrendarren batenean, moja-komentuetan, auzoko tabernan, eskoletan, liburu-dendetan (Moderna, Larrinaga edo Gaubeka Gernikan, Verdes-enean Bilbon, etab.). Banakuntza honek bere arduradun edo langile nagusiak izan ditu: Aita Sabin Zubietaren ibilaldiak izan ziren zabalduenak, eta berak Bizkai osoaz zuen ezagumenduak ederto lagundu zuen. Bakoitzak bere garai eta modura, izan da besterik ere: Bittor Anasagasti, Jon Zubieta, Felix Bilbao, Antonio Zubizarreta. Eta beste zerbitzu modu praktiko bat eskainiz, Arantzazutik J. M. Arozena, eta oro har, Arantzazuko argialetxeko arduradunak, Rikardo biak aitzindari direla (Auzmendi eta Labarta).

1981ean desagertu zen Arantzazuko Egutegiaren bizkaierazko edizioa. Gertaera horren arrazoiak nahiko konplexuak direla esango nuke. Batuaren

eztabaidak segur aski ez zion batere onik egin. Bizkaian, euskalgintza bizkaitarrerako frantziskotarrak baino hobeki lekturiko jenderik bazen, Elizbarrutiko abadeen artean ez ezik baita erlijiosotan ere (Larreako karmeldarrak, adibidez)²¹; bestalde, Arantzazuko Probintzia Erlijioso izanberrituan euskalkiaren arazoak ez du izan irtenbide garbi sistematiko eta aski osorik fraidegai eta fraideen prestakuntzan, eta euskalkien arteko diglosia motaren bat ere bizi izan da (bizkaieraren “lotsa” edo esan litekeena).

Baina batez ere kanpoko lehiak eta arazo ekonomikoak ukitu zuten Arantzazuko Egutegiaren Bizkaiko edizio hau. Zenbait urtetako argitaraldietan, edizioak ez ziren osorik saldu, eta gero ere urteak pasatu ahala kostuen eta sarreren arteko oreka galduz joan zen. Izan zezakeen horrek guztiak zerikusirik barruko antolamendu desegoki batekin; baina azken kolpea, ordea, guztiz kanpotik etorri zitzaion: lan-talde eta estilo berriarekin M. Olazar jaunak sortu zuen egutegi berritik (1981), eta bereziki Bizkaiko Aurrezki-Kutxak lehenengo eta bi Kutxa bateratuek gero, egutegi berri hau babestu eta doan salduko zutela erabakitzean. Horrek lanerako baldintza guztiak aldarazi zituen, eta bizkaierazko Arantzazuko Egutegia bat-batean bere merkaturik gabe edo geratu zen. Ahulduz zetorrena, itota, beraz.

Hau da Bizkaiko edizioaren historia laburtua, eta hemen bereziki jasota utzi nahi izan dudana. Baina, bai honek eta baita gipuzkerazko/batuak ere tes-tuinguru historiko jakin bat bizi izan zuten, eta frantziskotarren egutegigintza -Bizkaikoa eta berehala azalduko dugun orokorragoa- ulertzeko, komeni da inguru historiko hartaz zerbait esatea.

INGURUNE SOZIO-HISTORIKOA

Euskal egutegi guztien kasuan bezalatsu, Arantzazukoa inguru bateko eske edo beharrei ere erantzun nahirik sortutako argitalpena izan da. Kasu honetan, gainera, euskal gizarteko baldintzak ez ezik (gerraondoa eta abar), hemen bertako Elizakoak eta berariak frantziskotarrenak ere gogoan izan behar dira.

²¹ Kasu honetan, egutegi-munduan jardundakoa zen Aita Santiago Onaindia. Honen beste zeregin askoren artean gogoratzekoa da berorrek kaleratutako *Karmen'go Amaren Egutegia* (1951-1956), gerora *Karmel* aldizkari izatera iritsi zena. Hau ez zen egutegi-takoa, baina bai liburu urtekari atsegina, eduki erlijioso batekin gerra-aurreko *Argia*-ren Egutegiaren ildoan zetorrena.

Laburki bederen, gogora dezagun zein inguru sozial eta historikotan sortu eta garatu zen Egutegia.

Gerrate eta gerraondo hutsak (1936-1946)

Gerra-aurrekoak ahantzi gabe (López-Mendizabal-ena batez ere), egutegi horrek euskal argitalpenen artean berritasun nabaria ekarri zuen bere jaioturtean, lehorte gaiztoak jotako gerraondoa baitzen hura.

Inondik ere, berritasunak lagundu ere egin zion argitalpenari, eta López-Mendizabal-en lanen eta *Argia*-ren almanakaren gerra-aurreko arrastoa galdutako euskaldungoak pozik hartu zuen, are gehiago orduko giroan fraideen eskuetatik zetorrela ikusita.

Begira dezagun 1940.eko hamarkadan Egutegiaren aurretik zer zen euskal Hegoaldean argitara emandako gutzia. Hasteko, esan dezagun 1941, 1942, 1943 eta 1945etan liburu bat bera ere ez zela kaleratu euskal Hegoaldean (Madrilen argitara emandako Azkueren *Euskalerrriaren Yakintza*-k ezer gutxi egin zezakeen egoera konpontzeko: Espasa-Calpe 1942, 1945, 1947). Gainerako urteetan, agertu ere ezer gutxi agertu zen: 1940an, *Cristau-Dotriña* bat (ortografia desitxuratuz idatzia), 1944an Bederatziurren bat Bermeon, 1946an Baltzola-ren gerra-aurreko *Argi Donea*²².

1947an, bat-batean, eliz agerpena izanik ere, errezo eta dotrina-liburuetatik kanpoko zerbaitekin egiten dugu topo: *Arantzazuko Andre Mariaren Egutegia*. Hortaz, urte bereko beste *Kristiñau-ikaskizuna*-ren ondoan (Bermeo) nobedade handia zen Egutegia.

1940. etakoak laburtuz, Azkueren herri-literaturazko bilduman murgildu edo dotrinara nahiz elizkizunetara gabe euskaraz zerbait irakurri nahi zuenak, erosotasun bakarra zeukan -baina, zorionez, egunero eskueran izan zezakeena-: Egutegia.

Baina nola eta zergatik sartu ziren frantziskotarrak egutegigintza horretan?

Frantziskotarren Prentsa herritarra (1910-1960)

1910etik aurrera garatu zen Euskal Herriko frantziskotarren artean eliz Prentsa herritarra, aurreko hogeita hamar urtetan halakorik gabe ibili eta lan

²² Zarauzko Itxaropenan S. Unzurrunzagak esaten didanez, dotrinaren bat atera zuten haiek ere, baina argitalpenari gerra-aurreko urtea emanaz, bestela aurkitzen zituzten eragozpenak saihesteko.

egin ondoren. 1876-1910.etan euskal frantziskotarrek ez zuten izan aldizkari propiorik; aitzitik, beren elkarte edo mugimenduari buruz zerbait idatzi nahi izan zutenean, Santiago, Sevilla edo Bartzelona-ko aldizkarietara jo behar izaten zuten. Ez zuten, bada, garai haietan esan ohi zen gisara adierazteko, beren eskuetako “Prensa Onik”.

Hutsune hori betetzeko asmoz lehen sustapen-ekimenak 1910-1925. urteetakoak ditugu. Euskal Herriko frantziskotarren esperientzia berri hau Kuban hasi zen (1910), eta erdal idazle-multzo estimagarria bildu zuen aldizkari jaio berrietara (Urkiola bergararra, Sarasola lekeitiarrak, G. de Andoin forutarra, etab.).

Erdaraz hasitako horrek geroxeago eta apalago euskaraz ere izan zuen hastapena luma berriekin: guztietan onena Antonio Arruti poeta (1919), eta bateratsu gerraraino, J. A. Ugarte, B. Gerra, J. Arrue, J. M. Azkue, etab. Juxtu, Altxamenduaren bezperan luma hobeak agertu ziren, gainera: I. Omaetxebarria (“Aritzondo”), D. Garmendia (“Antzi”), J. Alustiza (“Aztiri”), K. Izagirre, etab. Berehalako gerraostean *Bai* zeritzan taldekoak datoz: S. Mitxelena, E. Agirretxe, K. Iturria, M. Gaztelu-Urrutia, eta beste. J. A. Garate, azken bi talde hauen tartekoa da (1938an apaiztua).

Komentuetatik kanpo, Hirugarren Ordenako kristau laikoen elkarreak Prentsa-zabalkunderako sare sozial baliagarria eskaintzen zuen aspalditxotik, eta beronen barruan sortu ziren euskarazko orriak gerra-aurrean eta ondoren: *Irugarren goen Irakaslea* (1917-1923, 1935-1936), *Irugarren goen Maixua* (= *El Maestro de los Terciaros*, 1944-1950), *Anaitasuna* (1950 eta 1952: G eta B euskalkietan). Gerra-aurreko *Irugarren goen Irakaslea* ia 5.000 aleko edizioak egitera iritsi zen (1935)²³.

Prentsa erlijioso eliztar hau noraino landu zen jakiteko argigarriak dira ondoko datu hauek: Arantzazuko moldiztegitik ateratzen ziren aldizkaritan, ia 80.000 ale zabaldu ziren hilero 1963an. Horietako bat elebiduna zen (*Arantzazu*: 21.000 ale), eta bi euskara hutsean agertzen zirenak (*Anaitasuna* biak: 6.200-G, 1.325-B).

Berrogeita hamar urteko (1910-1960) idatz-tradizio apal horrek ere ahalbideratu zuen Egutegiaren sorrera, gerraondoan -ikusiko dugunaren arabera-Santutegiaren itzalak ere erraztu baitzuen zabalkundea.

²³ *Homenaje* 1935: 201, 331-332.

Santutegiaren erakarmen landua

Argitalpena burutzean, Egutegiaren banaketak zekarren hurrengo buruhaustea. Egon zen ibilera xebrerik ere. Inoiz Aita Demetrio Garmendia predikari miretsiak asto bat eskatu, eta han joan zen etxez etxe ongi ezaguna zuten herrietako dendariak eta familiak ikustatzera, asto zamariaren bastak Egutegiz beteta (Soraluze, Bergara, Arrasate, etab.). Ezagutzen dugu, gainera, takoeekin Tolosaldean auzoz auzo presaka batean ibili ohi zen Garate-ren lana.

Bigarren urtetik hasita (1948), Arantzazuko Egutegia nazioarteratu egin zen, Euskal Erbestek halaxe eskatuta: 400 ale eskatu zituen López-Mendizabal-ek Buenos Aires-tik, 200 bidali ziren Mexiko-ra, etab.

Gauzak nola mugitu izan ziren jakiteko pare bat ohar bederen egin beharra dago hemen. Gaur egun bitxia gertatuko zaigu, baina, Garate-k gogorarazi duenez, gerraondo hartan baserri eta herrisketako jende heldu asko zegoen gerrateko larrialdietan “Arantzazurako promesa” egindakorik, eta kontzientzia lasaitzeko promesa hura bete beharra zuenik (frontetik itzuliak, preso-ohiak, etxean estu eta larri egondakoak, etab.).

Kostaldean J. Olaizola-k (Getaria, 1911-Zarautz, 1948) eta Tolosaldean J. A. Garatek erromesaldiak antolatzea erabaki zuten, horrek Santutegiari ere on egingo ziolakoan. Gasogenoaren garaiak ziren, eta autobusak kaskarrak; haue-takorik ez zenean, berriz, kamioiak ere igo ohi ziren hara, erromesez gainezka.

Erromesaldiak antolatu zituzten, bada (1945-1965.etan 140 erromesaldi, Goierritik bakarrik 45 herritatik joan zirenak), baina, ondoren, urte osoan zehar eutsi nahi izan zitzaion ibilaldi haietan lotutako harremanari, iraunkorki erromesen etxe-etxean egonez, sukaldean presente jarrita...

Hori dena, gainera, fraideen ekonomi sistemarekin lotuta zegoen (fraideen etxerik etxeko limosna-eskea, artean bizirik zegoen garaiak ziren haiek), eta sermolarien mezuari ere egunerokotasuna eman nahi izan zitzaion (ez ahantzi 1945-1965.eta-ko bi hamarkadak direla gerraondoan frantziskotarren herri-misioaldien loraldia ezagutu zutenak).

Giro hartan Egutegia berebiziko tresna gertatu zen, kristauen jarrera eta pentsamoldeak lantzeko eta harremanak segurtatzeko. Bestalde, herritarrak eskerroneko agertzen ziren Santutegiarekiko, frantziskotarrak beren indar sozial estimagarriarekin indarrean zegoen botere politikotik Gotzainen inguru bano askeago ageri zirelako, eta gerraondoak ekarritako uren kontra igeri egitera ausartu ere bai. Herritarren zerbitzuan ari zirela, fraideek ez zuten etxe-kalte ere jokatzen, noski, baina ezagutua zen, Santutegiaren gidaritza herri-ritar eta Euskal Herri-zalea.

Egutegiak lehen urteak bete ondoren, 1950.etan egokiera hobeak izan zituen; gogoratzekoa da bereziki, 1951-1952.etan herriz herri fraideek Basilika berrirako egin zuten eskealdia. Herri eta auzo guztietara iritsi ziren, familia eta apaizetxe orotara, harreman zuzen eta bizkorrak sortuz. Gure Herria bertatik bertara bere eguneroko bizitzan ezagutzeko aukera izan zuten: zoko guztietara heldu zen Arantzazu, sinbolo erlijioso eta euskal-herrizale bihurtzeraino. Zeharbidezko marketing izugarria izan zen hura, gero ere ongi zainduko zena (1956an bereziki).

PRODUKTUA, ETA LANKIDETZAK

Egutegiak gorputz molde bat izan du beti, eguneroko orrialdez hornitua. Eta liburu-tako horrek informazio eta irakurgai ugari bildu izan du. Hori hala izan zedin urte bakoitzeko argitalpena aurreko urtean egitarautu eta burutu behar zen. Neurri batean produktu definitua zen Egutegia, baina lankidetaldea urtero berritu behar zen, etab.

Produktua

Fraideen presentzia sozialari esker, banaketa-salmentak bideratuta zeuden, baina horretarako, aurretik, egutegi-orrietako atzeko orrialdea urtero bete-berritu behar zen, eta hori zen buruhausterik handiena.

Egutegiko orriek bi moldetako aurpegiak zituzten: a) Lehen orrialdean, datu teknikoak biltzen zituela esango genuke: eguzki-ilargien gorabeherak, santu-izendegia, esaera zaharren bat. b) Atzealdea libreagoa zen: izkirimiriak, gertakariak, bertsoak, estatistikak, libururen baten publizitatea, igande eta eliz jaietako ebanjelioa, etab.

Aurrealdea erredakzioko lana izan ohi zen, urtero berdintsua, eta egokitua. San Fernando-Cádiz-ko Behategitik jasotako datuez, eta komentuetako liburutegietan bildutako langaiez betetzen zen orrialde hau. Lehen urteetan Garate bera arduratu zen horretaz, eta gero, J. A. Amundarain, idazkaritza Arantzazura eraman zenetik (1951).

Lankideak

Atzeko orrialdeak ematen zituen zeregin handiagoak, eta berorrek bildu ditu hainbat lagunen lankidetzak. Hasiera hartan, 1940.etakoa *Bai* taldeko

lagunek eta abarrek osatu zuten lan-taldea. Hona Garatek gogorarazi izan duen lehen lankidegoa:

E. Agirretxe (Errezil, 1920-Bermeo, 2005)	Iruzkin biblikoak
F. Altube (Oñati, 1921...)	Katekesia
J. Alustiza (Gabiri, 1913-Arantzazu, 2005)	Sukaldekoak
D. Garmendia (Berrobi, 1908-Arrasate, 1999)	Izkirimiriak
J. I. Ibarbia (Errezil, 1914-Bermeo, 2003)	Artisautza, teknika
B. Mendia (Zarauz, 1905-Zarauz, 1983)	Kultura, filosofia
S. Mitxelena (Zarauz, 1919-Suitza, 1965)	Folklorea, olerkiak
P. Peñagarikano (Larraul, 1916-Tolosa, 1983)	Bertsok, ateraldiak
Zuzendaria: J. A. Garate	Idazkaria: Joxe Urbistondo

Ondoko urteetan, idazketa-lan hori Erriberriko Filosofi eta Arantzazuko Teologi Ikastegietako ikasle gazteen eskuetara pasatu zen. Horrela, ikasle prestatuena lanera deituz nahiz prestakuntza apalagoa zutenei aukera emanaz, alfabetatze-eskola praktikoa bihurtu zen Egutegiaren idazketa. Proba-leku bezala, ongien zebiltzanek bazituzten trebakuntzarako beste aldizkariak, baina batez ere euskaran zerbait atzerago zebiltzanentzat –eta guztientzat ere– Egutegiko orriak idaztea idazketa-tailer bilakatu zen. Geroko euskal kulturako hainbat jende ezagun esperientzia hasikin hartatik iragandakoa da. Orri-multzo jakin bat izendatzen zitzaion bakoitzari, epe jakin batean lana burutzeko eskatuz.

Baldintza instituzionalak

Komentu Ikastegietan lan hauek eratu ahal izateko, bazterrezina zen gutxienik Nagusien tolerantzia, babes ofizialen bat ere, eta guztien elkar-lana. Bakoitzari berea baita legea, gogora dezagun izenen bat edo beste.

Nafarroako Erriberan, gerrako estualdiren bat edo beste pasatutako Aita Benito Mendia (†1983) zarauztarra ekarriko dut hona. Bera izan zen lan honen lehen sustatzailea ikasle gazteen artean, batez ere Erriberrin Filosofi irakasle zelarik, eta gero, beste estilo eta erantzukizun batekin, Probintzial izendatu zutenetik (1955-1967).

Era berean, Arantzazuko Santutegiak erantzukizun editoriala hartu behar izan zuenean, A. Arkanjel Mitxelena (†1969) hango Nagusia izan zen baiezkoa eman zuena (artean ere Erriberriko gerra-mehatxuen gertakarien oroitzapena eta izua ere barruan zituela), Joakin Arriaran (†1978) argitaletxeko zuzendari-

arekin batera. Halako eliz agintariek merezi dute euskaltzaleon aitormena, elizgizonen ez baitzuten denek berdin jokatu.

Testuak prestaturik zeudenean, kanpoko baimen-bila hasi behar zuen zuzendariak. Lehen urteetan hiru kopia egin behar izaten ziren, kalko urdin-beltz haiek erabiliz, zentsura-aurretik moldiztegiko muntaia eta proben menturatan sartu gabe: bata Madrilerako, bigarrena Gotzaindegirako eta hirugarrena inprimategirako. Gerora, ahalbidetu zen zentsurarako moldiztegi-probak berak erabiltzea. Zentsura ofizialari zegozkion Madrileko harat-honatak Aita Anjel Uribe (†2002) historialari gernikar ezagunaren ardurapean utzi ziren.

EGUTEGIAREN HEDAPENA

Guztiari begiratu hau eman ostean, Arantzazuko Egutegiak barnean dituen bertute, aje, dohain eta mugak aztertzea pasa gintezke; hamarkadetan zabaldu duen mezua arakatzera, erabili izan duen euskara-mota aztertzea, gure herrian bete duen edo zezakeen hezkuntz zereginaz jardutera; baina horrek guztiak urrunegi eramango gintuzte hemen.

Hala ere, euskal egutegigintzaren analisi sakonagoak etor daitezten bitartean, zera azpimarratuta utzi nahiko nuke behintzat Arantzazukoaren historian: Erakunde batek, gizartearen eske eta sostenguz bultzatzen duen lanak, apala izanik ere, irabaz ditzakeen biziraupen eta zabalkundea. Ikus dezagun zenbait xehetasun berri.

Ekarpen zenbakarria

Nola labur liteke Egutegiaren historia txiki baina luzea? 60 urtetan Arantzazuko Egutegiak milioitik gora tako banatu ditu Euskal Herrian (zehazkiago, 1.103.000 ale eta 402.595.000 egun-orri)²⁴; zalantzarik gabe,

²⁴ 1947-2006 urteetako kalkulua ondoko datu eta hipotesien arabera egin da: 5 urtetan 25.000na ale = 125.000 ale (1947-1951), gehi 28 urtetan 24.000na ale = 672.000 ale (1952-1981: 1978-1979 salbu, baina bizkaierazkoa barne), gehi 4 urtetan 16.000na ale = 64.000 ale (1982-1985), gehi 11 urtetan 12.000na ale (1986-1996) = 132.000 tako, gehi 10 urtetan 11.000na ale = 110.000 ale Orotara, 1.103.000 tako-ale x 365 = 402.595.000 orri.

irakur-maiztasun handiko euskal testuak izan dira, egunero eta familian irakurri direnak.

Denboraren harian, egunez egun orriak galduz joan ohi dira egutegi-tako hauek; horretarakoxe asmatuak dira izan ere. Izaera horren ondorioz, Arantzazun bertan ere ez dago bilduma osorik (gipuzkerazko/batuari 1973koa falta zaio Arantzazun, baina Lazkaoko beneditarrean bada ale hau ere; bizkaierazkoan gehiago dira eskas direnak).

Gertakari kultural eta sozial zabal honen aurrean joan bagoazenaren izan-minak jotzen gaitu: zenbait hamarkadatan (1947-1975.etan behinik behik) irakurlegorik zabalena izandako argitalpena da *Arantzazuko Egutegi* hau.

Baina ez pentsa, Santutegiaren izen-firma bati lotuta zetorrelako, Egutegia beste gabe onartua izan denik. Badago trantze txar bat ere historia honetan: takoarena lan astunegia zela eta, fraideek planto egin nahi izan zuten, eta 1978-1979.etan imentu berria atera berorren ordeztu, egun-orriz ez, baizik asteroko orritz osatua. Ohiko irakurleek muzin egin zioten molde berriari, eta eskarmentuaren ondoren bi urteren buruan lehengora itzuli behar izan zuten Arantzazuko fraideek... Berriz ere urteko eguneroko lanera!

Azken urteetako zabalkundea

Nolakoa da gaur egun Egutegiaren osasuna? Zenbat eta nola banatzen da euskal herrietan? Esan bezala, 12.000/11.000 aleko edizioak izan ditu azken hogeita bat urteetan bederen.

Jaso ahal izan ditudan datuei jarraiki, gaur egun saltzen diren euskarazko egutegi-takoen merkatuko %40 inguru hartzen du *Arantzazuko Andre Mariaren Egutegia*-k. Salneurriaren aldetik, bizimoduak oro gizartean bezala, gora egin du Egutegiak: Garate-ren arabera, 3 pta. balio zuen 1947an; 1997an 725 pezetakoa zen prezioa, eta 2007koa 6,75 eurotan saldu da.

Banakuntzaren geografiari gagozkiola, Gipuzkoa eta inguruetan du bere bezeria ugariena Egutegi honek. 1996ko salmenta-banaketan ehun aletatik gora hartzen zituzten herriak ondoko laukikoak izan ziren.

EGUTEGIAREN SALMENTAK: KOPURUAK ETA HERRIAK (1996)

1.586	Arantzazu	151	Errenteria
1.822	Donostialdea	141	Irun
603	Tolosa	138	Andoain
363	Azpeitia	138	Eibar
294	Ordizia	127	Arrasate
286	Azkoitia	126	Hernani
275	Zarautz	113	Oiartzun
224	Oñati	111	Mutriku
192	Bergara	111	Zumarraga
171	Elgoibar	102	Lasarte
161	Beasain	101	Zumaia
160	Elizondo	100	Ataun

Nafarroa Garaiko Mendialdean aski presentzia ona du Egutegiak (Elizondo 160, Lekunberri 64, Bera 55, Leitza 50, Doneztebe 44, etab.); baina Bizkaian, bizkaierazko edizioa utzi eta euskalki hartan *Euskerazaleak Alkartearen Egutegia* doan eskaini zenetik, Herrialdeko eskea guztiz ahuldu zaio Arantzazuko Egutegiari. Bestalde, Durangoko Liburu Azokan 465 ale saldu dira 2006ko abenduan.

Horietan azpimarratzekoa da, zertzelada osagarri bezala, Donostia inguruko datu hau: Donostiatik Hondarribirako tarte horretan, 523 ziren 1996an saldutakoak (laukian, Donostia/Donostialdekotzat eman direnak kontatu gabe).

Datuok aski deigarriak dira.

AZKEN OHARPENAK

Euskal almanaka, egutegi, urtekari eta abarrek mende eta erdiko argitalpen-historia izan dute (1848...). Euskarazko argitalpen guztien artean zabalduenak eta irakurrienak izan dira, uste litekeenez. Euskara idatziaren historia-ko eremu sozio-kultural estimagarria dira almanaka eta egutegiak. Literatura gutxi, baina euskara idatzi asko.

Egutegien hau mundu balio-anitza da, eta gogoan hartzeko zenbait alde ohargarri izan ditu: herri xumearen euskarazko irakur-ohitura sustatu eta mantentzen lagundu du, euskal irakurlegoaren kultur informazioari halako autonomia bat eman izan dio (erbesteko eta erdarazko egutegietatik askatuz),

erlijiotasun euskalduna babestu du, Euskal Herriko pentsamendu eta ideologiaren herritartzea bideratu du, euskal erreferentzia sozial eta kulturalak sustatu ditu, eta zalantzarik gabe, euskararen batasun/euskalkien zerbitzuan egon da.

Hortaz, interes nabaria du almanaka eta egutegien historiak, Euskal Herriko mentalitateak ezagutzeko, interes ideologiko, erlijioso eta politikoen hedapena aztertuz joateko, batez ere herri euskaldun arruntarengana hurbiltzeko.

Garai eztabaidatsu eta zailak ahotsak eta antsiak ageri zaizkigu almanaka eta egutegietan (borroka politikoak, gerraondo latza), zentsurarik gogorrenean ere hizkuntzaren ahotsa idatzita erakustean besterik ez bada. Denbora zail nahiz erosoagoetako argitalpen herritar zabalduenak egutegiok izan dira.

Baina, unean uneko giroari aurre eginez ere, hainbat egutegi hori baino gehiago izan da: iraupen luzeko lana. Eta historiarik handiena dutenak, iraunkorrek ez ezik, baita lurralde zabalekoak ere izan dira, eta zabalkunde-sare dinamikoa izan dutenak.

Egutegiak gizabanako edo talde jakinekin loturik ikusten ditugu, inoiz norbaiten bizialdi osoa hartzeraino, eta ia beti elkarte edo erakunderen baten babesean bizi izan dira (Eliza, kultur taldeak, politikariak, literatur zaleak, etab.).

Bereziki nabarmena da Eliza Katolikoko euskaltzaleek egutegietan egin dute lana, erlijiosoek (Hegoaldean) bezala diozesietako apaizek ere (Iparraldean). Arantzazuko kasuan, oharrezkoa da fraide gazteen ekarpena ere. Eliz euskalgintza orokor eskasagoaren barruan, azpimarratzekoa da eliz Erankundeek ere egutegiari emandako babesak, Baionako Diozesian bezala Hegoaldeko erlijiosoen artean (ez-ikusirik eginez, dirua jarritz edo espresuki babestuz). Batzuetan, zenbait elizgizon saiatu bere kabuz eta gisara irabazitako garaipenak izan dira egutegiak. Aipatu dut dagoeneko hainbat izen.

Azken hogeita hamar urteko euskara idatziaren goraldi horren aurretik, eta gero parean ere, egutegiak lan duina egin dute gure sukaldeetan euskara irakur zedin, duina eta zabala, egunerokoa eta, oro har, etenik gabea.

Ikusteko dago bere horretan noiz arte iraungo duen egutegigintzak, baina bizi izandako historiak merezi du gure kultur oroimenean dagokion lekua.

BIBLIOGRAFIA

OHARRAK: Ondoko bibliografia honek bi xede ditu: a) Esandakoen iturriak non dauden aditzera ematea, eta b) Geroko ikertzaileei lana samurtzea.

Tako gisara argitara emandakoak izartxo (*) batekin eman ditut. Liburu eta artikuluak ez ezik, lan honetarako iturriak kasu bakoitzeko lekukoak ere izan dira: Iparraldean Piarres Xarriton, Jeanne Idiart, J. L. Davant, etab.; Bizkaian BBK-ko Elias Ortega, eta Martin Olazar idazlea, Mensajero-n Josu Legina; Arantzazun, Jon Zubieta, J. L. Zurutuza eta Patxi Agirre; zenbait xehetasunetarako hainbat lagunek lagundu du, gainera. Guztiei nire eskerrak. Eskerrak liburutegi edo artxibo bakoitzean lagundu didatenei, bereziki Joan Joxe Agirre Lazkaoko beneditarrari eta Joseba Etxeberria Arantzazuko frantziskotarrari.

Iturriak (liburutegi eta artxiboak)

Arantzazuko Liburutegia.
 Baionako Euskal Museoa.
 Baionako Udal Liburutegia.
 KM-JU: Urkixo Liburutegia (Donostia: "Koldo Mitxelena").
 Lazkaoko Beneditarren Liburutegia.

Euskal bibliografiak

- BILBAO, J. (1970...): *Eusko-Bibliographia*. Donostia: Auñamendi.
- BILHARIA [=P. Lafitte] (1948): "Almanakaren ehun urtheak (1848-1948)", in: *Gure Almanaka. 1949*. Baiona. 13-15, or.
- DIAZ NOCI, J. (1994): *Euskarazko Aldizkari, Egutegi eta Almanaken errolda (1834-1959)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza. (Ik. 46-65. or.).
- LAFITTE, P. (1969): "J.-B. Etcheberry Almanakaren aita (1806-1898)", in: *Gure Almanaka. 1970*. Baiona. 13-15. or. (Orain: LAFITTE, P. (1990): *Euskal literaturaz*. Donostia: EEE. 213-215. or. Ed. P. Urkizu).
- TORREALDAI, J. M. (1993-1999): *XX. mendeko euskal liburuen katalogoa*. Donostia: Gipuzkoako Aldundia. (1993ko lehenengo liburukiak, hiru eranskin argitara emanak ditu: 1993-1994, 1995-1996 eta 1997-1998. urteetako liburuen berri emanez).
- VILLASANTE, L. (1961): *Historia de la Literatura Vasca*. Bilbao: Sendoa.
- VINSON, J. (1898, 1891): *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque*. Bilbo: Caja de Ahorros Vizcaina, 1983.

Euskal almanaka eta egutegiak (urtez urte)

- ULIBARRI, J. P. (ed.) (1815): *Egunari eusquerazcoa erderazcotik itzuliya, Vizcai, Guipúzcoa ta Arabaco provinciaentzat 1815 garren urteraco*. Bilbo.
Bibliografoek aipatu izan duten lehenengo euskarazko egutegia. Ez da alerik ezagutzen. Euskara hutsean zen, nonbait.-- Albistea: Vinson 1898: 306. or.; Akesolo, *Idazlan guztiak* I, 361-362, 375, 389; Díaz Noci 50. or.: honek titulua aldatu egin dio.
- ETCHEVERRY, J.-B. (1848-1914): *Escualdun laborarien adiskidea*. Baiona: Lamaignère/Lasserre.
Albistea: Vinson 1891: 241. z.: atzerakoia omen (1848-1890.etakoak. Vinson 1898-k ez du ezer); Torrealdai 1993: 7-8. or. (1900-1911.etakoak); Díaz Noci 1994: 50-51 (titulua luzeago:...*eta conseilaria, presuna suerte gucientzat on dena. Egunaria edo almanaca*). Etxeberri hau Uztaritzeko Gurutzeko Alabetan kapilaua zen, eta Garikoitzen bizitza idatzi zuen: ik. Villasante 1961: 196: Almanaka hau *Gure Almanaka*-rekin lotzen du.
- (1852): *Egunari berria edo conseillu oneco almanaca*. Paue: E. Vignancour.
Albistea: Vinson 1891: 258; Díaz Noci 1994: 49. or.
- (1859): *Eusquerasco pronosticua milla zortcireun ta iruro gueiraco Vizcairaco, Guipuzcuaraco ta Aravaraco*. Bilbo: Delmas Alarguna.
Albistea: Díaz Noci 1994: 52-53. Jose Gorosabel, argitaratzailea.
- (1865-1866): *Euscaldun necazarien adisquidea eta guiaria persona-clase guztientzat ona dana, au da ...garren urterako egunaria edo pronosticoa*. Tolosa: Pedro Gurruchaga-ren moldiztegian.
- MAISONNAVE eta LARROUSSE KALONJEAK (1877...): *Fedeco Propagacioneko urtekaria edo fedearen berriac urteca ematen dituen*. Baiona: Lasserre.
Albistea: Vinson 1891: 498.
- BAROJA, S. (1877): *Santo Tomasco feriya. Almanaque bilingüe erderaz eta eusqueraz para el año de 1878*. San Sebastián: Lit. F. Múgica.
Albistea: Vinson 1891: 507. Elebiduna.
- (1878): *Almanaque bilingüe (erderaz eta eusqueraz) para el año 1879*. San Sebastián: Antonio Baroja.
Albistea: Vinson 1891: 506. a.; Díaz Noci 1994: 48. or. Elebiduna
- (1879-1881): *Calendario vasco-navarro*. Bilbao: G. Pérez.
Albistea: Vinson 1891: 514.
- (1879-1882): *Almanaca berria edo egunaria. Ilhabete gucietaco demboraren indicacionearekin eta bertce asko, erran zahar, titcho eta ichtoriorekin*. Baiona: Lespès sœurs.

- Albiste: Vinson 1891: 516. z. eta 452. or.; Díaz Noci 1994: 47. or. Errepublikazalea zen, eta hainbat lan politiko argitara eman zuen Errepublikaren izaera azaltzeko (legeak, errepubikatasuna, etab. Beti argitaletxe berean, baina izenburua zerbait aldatuz. Baionako Udal Liburutegian ikusi ditut: 1879, 1880, 1881).
- (1882): *Lau-buru, calendario católico para 1882. Año primero*. Bilbao: J. de Astuy.
Albiste: Vinson 1891: 545.
- (1884): *Almanach des traditions populaires. Troisième année*. Paris: Maisonnneuve et Cie. (1-25. orrialdeetan: “1884^{ren} urthetako egunaria eskuaraz emana. Calendrier basque pour l’année 1884, avec l’indication des fêtes patronales de quelques localités, par Julien Vinson”).
Albiste: Vinson 1891: 595.
- (1884): *Almanaca berria 1885^{ean} urtheco, urtheco demboraren indicacionekin eta bertce asco, erran zahar, canta eta ichtoriorekin*. Orthesen: Goude-Dumesnil.
Albiste: Vinson 1891: 596.; Díaz Noci 1994: 47.- Errepublikazalea omen.
- (1884-1887): *Escualdun almanac edo egunari berria 1884 urtheco*. Baiona: Lamaignère.
Albiste: Vinson 1891: 585; Díaz Noci 1994: 50. or. Bonapartista zen, eta gero bere bonapartismoa samurtu egin zuen (ik. Vinson 1891: 646. z., et infra).- Hurrengo urteetan, “Escualdun almanaca”, etab., urtea aldatuz, eta azken urtea Miarritzen argitara emana. Lehen urteko artikuluak J. Duvoisin-ek idatzita.
- (1885): *Almanaca berria edo escualdun egunaria. 1885 garren urtheco. Ilhabete gucietaco demboraren indicacionearekin eta bertce asko con-tseilu, erran zahar, titcho eta ichtoriorekin*. Donibanen: Y. B. Deluc.
Albiste: Vinson 1891: 597; Díaz Noci 1994: 47. or. Errepublikazalea.
- (1885): *Almanaque Escary. Año V*. Buenos Aires: Librairie française de Joseph Escary.
Albiste: Vinson 1891: 609. Hainbat testu euskaldun du.
- (1887-1888): *1887 garren urterako egunaria*. Donostia: I. R. Barojaren semeac.
Albiste: Vinson 1891: 625; Díaz Noci 1994: 49. or. Bigarren urteko titulu berdina, urtea aldatuz. Gogoan har Donostian agertu zela.
- (1887-1906, 1911): *Armanak uskara edo Ziberouko Egunaria. 1887guerren ourtheco*. Paris: L. de Soulle.

Albistea: Vinson 1891: 626; Díaz Noci 1994: 48-49. or.-- 1906raino atera zen, Baionan ikusi ahal izan dudanaren arabera, baina *Euskal-Esnalea*-k 1911rako aipatu zuen (*Euskal-Esnalea*, 1911, 62). Iribarne-k, Zalgizeko erretorak, idatzi zituen artikulu nagusienak. Eliztarra zen oso. Lehen urtean ezik, beti "Armanaka" izan zen, "Almanaka"-ren orde. Baionako Udal Liburutegian daude ale denak, liburuki bakar batean bilduta: P. R. 123. Honen eslogan programatikoa zera zen: "Jinkoua eta herria! Zuhurtarazuna eta lana! / Eta bizi bedi Uskalduna! Iao! Iao!". Euskarari buruzko artikuluak baditu: "Uskara eta Uskal Herria", 1899, 36-39; 1900, 60-66; 1901, 84-90.-- "Katichima uskaraz", 1904, 37-39. "Uskara bazterretan", 1906, 77-79.

ESKUALDUNA [1887-1891, 1892-1899?; 1900, 1906, 1909, 1910; 1904-1907, 1908-1924]: *Eskualdun Gazetaren Almanaka*. 1888garren urtheko. Baiona: Lamaignère.

Albistea: Vinson 1898: 646; Torrealdai 8. or.; ik. gainera: Vinson 1891: 585; Vinson-en eranskinean deus ez; Díaz Noci 1994: 50-52. or., eta zerrenda kronologikoa: ib., 59-65. or.-- Baionako Udal liburutegian ikusi ahal izan ditudanak: 1889, 1891, 1894, 1896, 1903, 1904, denak ere *Eskualdun Gazetaren Almanaka* bezala eta atzealdean *Eskualduna*-ren publizitatearekin. 1896, 3. orrialdean *Eskualduna*-rena dela adierazten da. 1903koan esaten denez (22. or.), aurreko bi urtetan ez zen argitara eman. Zabalkundeaz ematen duen datua interesgarria da; "...kazeta baino anhitz gehiago hedatzen delakotz Almanaka..." berriro idatzi zuen honetan Pasteur-i buruz (1896, 3-4. or.). Almanaka honen eslogana: "Herrialde guzietan toki onak badira; / baina bihotzak dio: zoaz Eskual Herrira!".-- "Laborantza gauza handi / eta botheretsua; / Hartan da lanean ari / Jainkoaren eskua, / Gizonaren eskuari / berma dadin lothua" (Zalduby laphurtarra). Aurreko urteetarako?: ik. 1884-1888: *Eskualdun almanac edo egunari berria*. Ondoko urteetan eta XX. mendean bere segida izan zuen, *Eskualdun Almanaka* bezala 1900, 1907, 1910, 1911. urteetakoak; *Eskualdun onaren almanaka* bezala 1905-1908. etakoak; *Eskualdunaren Almanaka* bezala 1909-1925etan. Artikulu interesgarri bat: "Eskual-Herria", 1896, 42-46.

(1888-1890): *1888 bisisto almanak berria edo Ziberouko eta Basa-nabarreko egunaria*. Baiona: Imprimerie-Steréotype Garet.

Albistea: Vinson 1891: 627; Díaz Noci 1994: 47-48. Ondoko bi urteetan "Bissisto" gabe. Berdoly-ren *Le Réveil Basque* errepublikazalearen ildotik zihoan).

ARANA-GOIRI, S. (1896): *Egutegi Bizkattarra [1897]*. Bilbo: Amorrortu'ren irarkolea.

Obras Completas 983-1.015. *Lecciones de ortografía del euskera bizkaino*-ren emanaldien barnean zabaldua. Ez zen takoa. Albistea: Vinson 1898: 777; Díaz Noci 1994: 49. or.

[1897]: *Lenengo Egutegi Bizkattarra. 1898 (Ormarakua)*. Bilbao: Amorrortu. *Obras Completas*. Buenos Aires: Amorrortu, 1965. 1401-1659. Eguneroko orri bat: takoa zen. Albistea: Vinson 1898: ez dakar; Díaz Noci 1994: ez dakar.-- Segimendu zaileko egutegi-takoa: Aranak berak edizio hau besterik ez zuen egin, baina 1910eko *Egutegi Bizkattarra*-k dioenez, urte horretakoa "III Urtealdija" zen, beraz 1907an prestatu eta 1908az geroztik agertzen ari zela pentsa liteke (1910ekoa "Elexpuru Anayak'en Irarkolea": JU 573). Hori hala balitz, segida hau izango genuke: 1908-1910, eta 1911n *Egutegi Euzkotarra* bezala, urte horretako bezala eman nahi bada behintzat datarik gabe JU 571n dagoena (Euzkaltzale-Bazkuna); ondoren data eta guzti, 1912koa, berriz ere *Egutegi Euzkotarra* bezala (Euzkeltzale-Bazkuna. JU 571); 1918koa ere *Egutegi Euzkotarra* (Euzkeltzale-Bazkuna; JU 571). Horien ondoren, Errepublikar-urteetan, berriro *Egutegi Bizkattarra* bilakatu zen (Urkixok 1898ko aleari egin zion oharraren arabera, 1932an izan zuen berredizio bat Arana-renak: ez dut ikusi ahal izan), eta 1934an Euzkeltzale-Bazkunak aterata, Verdes Atxirika-renean agertu zen berriz *Egutegi Bizkattarra* hori (JU 574). Hemen aipatutako guztiak, ikusi ahal izan dudanez, egutegi-takoak ziren (1908-1909koak ez ditut ikusi ahal izan).

ESKUALDUNA (1900...): *Eskualdun Gazetaren Almanaka 1900garren urteko*. Baiona: Lamaignère. Ik. goian 1887.

(1904-1909): *Eskualdunentzat eskuarazko egunari edo almanaka berria*. Baiona: A. Lamaignère.
Albistea: Torrealdei 1993: 7. or.; Díaz Noci 1994: 40. orrialdekoa bera ote da). Baionako Udal Liburutegian daude 1905-1909. etakoak: P. R. 121. Publizitate ugari eta ezberdina zuen honek.

*EUSKAL-ESNALEA (1908): *Euskal-Esnalearen Egundiya. 1909*. Tolosa: E. López.

Euskal-Esnalea aldizkarian ikus daitezke Elkarte haren lehenengo egutegi honen albistek: Bartzelonan inprimatuko zela dio kartoia eta Aldizkariaren inprimategian takoa, 1,50 pta. balio zuela (tako eta kartoi inprimatua), dena euskaraz zegoela, euskararen sustapenerako egiten zela, zein liburu-dendatan salduko zen, euskara ikasten nola lagunduko zuen, 2.000 aleko edioa egin zela, etab. Ik. *Euskal-Esnalea*, 1908, 155-156, 175-176; 1910, 180-181. 1910ean jakin dezakegunez, 1909-07/1910-07ko jarduerako gastuetan bi gauza agertzen dira (ik. *Euskal-Esnalea*, 1910, 211): *Egundiya* (takoa, noski) Tolosako López-enean egin (aldizkaria

bera bezala, eta *Esku-Egundiya*, Viuda de Valverde-renean argitara emana, biak ere *Euskal-Esnalea*-ren enkarguz, noski: inondik ere, Torreal dai 1993: 6. orrialdean Campion-ena bezala ageri dena da hori, datek ez baitute bestetarako ematen, eta hurrengo urteetako aldizkari berean mugatuta baitago: 1911ko *Euskal Esnalea*-k dioenez (62. or.), urte horretako bertako *Euzkel-Egutegiya* takoa eta *Euzkel-Egutegi txikiya* liburuxka López Mendizabal jaunak ateratzen zituen, eta *Euskal-Esnalea*-renik ez da aldizkarian ageri.

*LOPEZ MENDIZABAL, I. (1909-1936): 1910-^{garren} urterako ormarako (paretarako) *Euskal-Egundiya*. Tolosa: E. López.

(López-Mendizabal-en bilduma hau, oro har *Euskal-Egutegia* bezala eman liteke, baina gogoan har izenburua aldatuz ibili zela, eta kanpoko eta barneko azaletan ezberdin jarrita ere bai: *Euskal-Egundiya*, *Euzkel-Egutegiya*, *Euskel-Egutegia*, *Eskual-Egutegiya*, *Euskal-Egutegiya*, *Euskal-Egutegia*. Hala ere, guztien arteko segida segurua da; multzo on bat JU-n ikus daiteke: 1910-1911, 1913-1920, 1924-1925, 1927, 1930-1931. urteak (JU 554). López-Mendizabal-en takoa da hau. *Euskal-Esnalea*-renari segida eman zion, itxura guztiz: aldizkari honena E. López-ek atera baitzuen (1909rako): 2.000 ale (segur aski X. López-Mendizabal-ek gogoan dituen erdi saldutako 2.000 haiek), eta ondoko hau (1910erakoa), osorik eta bakarrik López-Mendizabalena bezala ageri zaigu. Honen berriak ik. gutxienik: *Euskal-Esnalea*, 1911, 62; 1912, 27; 1913, 111; 1914, 274-275; 1916, 43; 1917, 20; 1918, 258. Tako hau *Egutegi txikia*-rekin batera agertu ohi zen urtero, eta bizkaieraz ere atera omen zen behin (*Euskal-Esnalea*, 1912, 27: osorik ote?).-- Jaso nituen lehenengo albisteak: Torreal dai 1993: 11. or. Xabier López-Mendizabal-ek esaten zidanez, 96-12-16, gerraurrean urtero atera zen eta 10.000 aleko edizioak egiten ziren; Díaz Noci 1994: 52-53. or. Arantzazun badago ale bat: *Euskal Egutegia*. 1926

(1909-...): 1910-^{garren} urterako *Euskal-Egundi chikiya*. Tolosa: E. López.

Arantzazun dago ale bat; liburuxka da. Lapurdiko almanaken antzera lan egin nahi duela esaten du sarreran. Urte bereko takoarekin batera atera zen. *Euskal-Esnalea*-ren arabera, urtero edo atera zen. Ik. *Euskal-Esnalea*, 1911, 62; 1912, 27; 1913, 111; 1914, 274-275; 1916, 43.

*(1910): *Egutegi Bizkattarra (III Urtealdija) (Ormarakua)*. Bilbao: Elexpuru Anayak'en Irarkolea.

JU 573; takoa da. Ik. Arana-Goiri 1898.

*EUZKELTZALE-BAZKUNA (1911?): *Egutegi Euzkotarra*. [Bilbao].

JU 571; takoa da. Ik. Arana-Goiri 1898, eta Euzkeltzale-Bazkuna 1912.

- (1912): *Egutegi Euzkotarra*. Bilbao: Elexpuru Anayak'en Irarkolea. JU 573; takoa da. Ik. Arana-Goiri 1898.
- (1913): *Egutegi Euzkotarra. 1914* [Bilbao: Elexpuru Anayak'en Irarkolea]. Baionako Euskal Museoan dago. Atzean euskalki ezberdinetako testuak ditu, baita Iparraldekoak ere (J.-B. Daranatz, etab. Bakoitzean, testua zein euskalkitakoa den adierazi egiten da).
- (1914) *Almanak. Uskara edo Ziberouko egunaria*. Paris: Mauleon. Albistea: Torrealdai 1993: 6. or. Badu euskara eta erriente arteko arazoez hainbat berri ere. 1887-1906koaren segida izango da seguraski: ik. goian.
- (1915): *Euskel Egutegi Txikiya Bizkayerazkua*. Bilbo: Grijelmo. Albistea: Torrealdai 1993: 8. or.; Díaz Noci 1994: 52.
- (1918): *Egutegi Euzkotarra*. Bilbo: ???????. Albistea: *Euskal-Esnalea*. 1918, 258: hormarako dela esaten du, López-Mendizabal-en takoarekin parekatuz. JU 571. Takoa da. Ik. Arana 1898.
- ARGIA (1922-1936): *Argia-ren egutegia. 1922*. Donostia: Eneko Deunaren Irarkola. KM-JUn osorik eta Arantzazun (1922ko alea izan ezik) ikus daiteke. Albistea: Díaz Noci 1994: 48. or.; Torrealdai 1993: 6. or.
- (1924-1981): *Gure almanaka*. Baiona: S. Sordes/Herria//Etab. Urtero atera zen: tarteko hutsarteren bat edo beste: 1939, 1940-1945, 1974, 1978, 1979. urteei zegozkienak. Ia beti izen berarekin agertu zen, baina inoiz berori aldatuz ere bai: 1924koak *Gure Herria. Almanaka edo urtekaria. Leben urthea* zioen (Torrealdai 1993: 9-10). Díaz Noci 1994: 53. or.: (1924-1939): *Gure herria. Almanaka edo Urtekaria*. Baiona: Gure Herria. Elebiduna omen.- Baionako Udal Liburutegian ez dut aurkitu ahal izan, 1996-01-06an.- Guzti horren ondoren, Arantzazun aurkitu ditut zenbaki batzuk eta KM-JUk ere baditu zenbait: hauek denak "Herria"-renak bezala agertu ziren, Lafitte-ren eskutik, noski: 1960, 1962, 1963, 1965 1966, 1967, 1968, 1971, 1972, 1973, 1975, 1976, 1977, 1978, 1980, 1981, 1982, 1984, 1985.
- (193?): *Egutegitxo. Gure ama*. Taipingfo (Txina). Albistea: Díaz Noci 1994: 50. or.; Bilbao 1970k aipatua. Ale eta datarik ez da ezagutzen.
- (1931): *Almanach du Courier*. Baiona: Le Courier de Bayonne. Albistea: Díaz Noci 1994: 48. Elebiduna.
- *ELISSALDE, J. ("Zerbitzari") (1932): *Eskual-Egutegia. 1933. Oihal Magazina*. Donibane-Lohizune: Mendiburutegia. Donibaneko Mendiburutegia etxean saltzen zen tako hau gerra-aurrean,

Xarriton-ek esan didanez. Euskal Museoa dago urte horretakoa. Eliz eta erlijio-testurik ez du: dena izkirimiriak, gertakariak, etab.

NEKAZARITZA BATZORDEA (1932): *Nekazaritzarako Egutegia. 1933'garren urtea*. Donostia: Gipuzkoako Diputazioaren Irarkola.
Arantzazun dago ale bat: liburuxka da, 80 or. ditu, zenbakiztatu gabe.
Fraisoro-n egiten zen: ik. 74. or. Albistea: Díaz Noci 1994: 49. or.

*EUKELTZALE-BAZKUNA (1933): *Egutegi bizkaitarra (ormarakua)*. Bilbo: Verdes Atxirika'ren Irarkolean.
Albistea: Torrealdei 1993: 7. or. Aipatzen den "Euzko-Idazkaltza Buruba" Euzkeltzale-Bazkuneko da, nonbait. JU 574. Ik. Arana 1898.

(1933): *Wuhuko Egutegiya*. Wuhu (Txina).
Arantzazun dago ale bat: josulagunena zen. Albistea: Díaz Noci 1994: 53. or. 1934ko egutegia da.

(1933): *Gazteen Almanaka. 1934*. Bayonne: Imprimerie La Presse.
Baionako Euskal Museoa dago.

(1934): *Gauden gu eskualdun. Gazteen almanaka*. Baiona: Imprimerie La Presse.
Albistea: Díaz Noci 1994: 53. or.

*EUKELTZALE SABINDARRA (1934): *Egutegi bizkattarra*. Bilbo: Verdes Atxirika.
Albistea: Torrealdei 1993: 6. or..

(1936): *Egutegiya*. Bilbo: Editorial Vasca.
Albistea: Artea-ko Artxiboan ale bat.

*FRANTZISKOTARRAK (1947...): *Arantzazuko Andre Mariaren egutegia*.
Arantzazu: Editorial Franciscana Arantzazu.

*NARBAITZ (1948?): [Almanaka].
Segurua da egutegi hau izan zela (P. Xarriton, J.-L. Davant), Emakumezkoen Ekintza Katolikotik Narbaitz-ek ateratakoa (Xarriton), takoa zela ere (Jean Davant), eta Eskualdun Gazteriari eman ziola Narbaitz-ek permananta ordaintzeko balio zezakeelakoan (J.-L. Davant-P. Xarriton), 1957an (J.-L. Davant): 1997-01-07ko albisteak.

ONAINDIA, S. (1951): *Karmen'go Amaren egutegia (leben urtea)*. Bilbo: Gráf. Bilbao.
Albistea: Torrealdei 1993: 11. or.

*FRANTZISKOTARRAK (1952-1981): *Arantzazuko Andramariaren egutegia. Biskaiko euskeras Aita Prantziskotarrak egiña. Lenengo urtea*. [Arantzazu: EFA].

Lehen urteko titulu desitxuratu hori hurrengo urtean zuzenduta agertu zen. 1981eraino argitara eman zen, "Ogeita zortzigarren urtea" baita 1981ekoa.

*NARBAITZ (1950-1957): 1950. *Urthe Saindua*. Baiona.

Diozesiko Emakumezkoen erakundetik ateratzen zuen Narbaitz-ek egutegi-tako hau. 1950ean atzeko orrialdeak testurik gabe daude; aurrealdean, besteak beste, merkatuak eta adorazione-herriak ere ematen zituen. Euskal Museoa daude ondoko hauek: 1950, 1951, 1953, 1954, 1956, 1957. 1958tik aurrera Eskualdun Gazteriaren eskuetara pasatu zen, Jeanne Idiart/Davant eta P. Xarriton-en gidaritzapean.

*ESKUALDUN GAZTERIA (1958-1997): [Almanaka]. Baiona.

Izenik ez omen zuen: "Eskualdun Gazteria" eraman ohi zuen azalean: azal zenbait Gazteriaren artxiboan dago, noski, Beñat Amezttoi-k pasatuta.- Jeanne Idiart-Davant (1997-01-07): Almanaka hau takoa zen, eta lehendik Narbaitz-ek ateratzen zuena, permananta ordaintzeko Xarriton-i pasatu zion Bikario Jeneral horrek Egutegi hau (dirua ematen baitzuen), eta Jeanne egin zen horren kargu orduan (1957an, eta beraz lehenengoa 1958koa izango litzateke. Frantziako JACetik (Frantzia 1929; Euskal Herria 1932) sortu zuten ofizialtasun osoz Eskualdun Gazteria, 1954an. Egutegiaren titulua guztiz aldakorra izan du. Sarritan omonierak berak egin ohi zuen, kasik osorik. 1970aren inguruetan 7.500en bateko edizioa zuen, 1997an 3.500 inprimatzen ziren.

(1970): *Urtekari*. Bilbo: Mensajero (Gero).

Agenda zen gehiago.-- Albistea: Torreal dai 1993: 11. or.

*GOIZ-ARGI/AGUR (1974-1976): *Erri-Egutegia*. Donostia: Edili.

*OLAZAR, M. et al. (1981...): *Euskerazaleak Alkartearen Egutegia*. Bilbo: Caja de Ahorros Vizcaína/Bizkaiko Aurrezki Kutxa.

Albistea: Torreal dai 1993: 8. or. CAVak atera zuen lehenik, aurreko urteetan (1982-1989). 1990etik aurrera BBK-k editatzen du, Euskerazaleak-ek paratu eta Mensajero-k argitalpen-ardura duela.

ARGIA TALDEA (1984...): *Euskal kulturaren urtekaria*. Donostia-Lasarte.

Albistea: Torreal dai 1993: 6. or.

(1992...): *Argia-ren Egutegia*. Lasarte-Oria: Argia.

(1984...): *Euskal Kulturaren Urtekaria*. Donostia: (Zeruko) Argia.

*ELKAR-LANEAN (1985, 1987): *Akademia sekretuaren egutegia*. Iruñea: Pamiela.

Lehen albistea: Torreal dai 1993: 6. or. Bi urtetan eman zen argitara. Lazkaon dago.

*(2007): *Jesusen Bihotzaren Egutegia*. Bilbo: Mensajero.

Ezin jakin izan dut gerra-aurrean jesulagunek honelako egutegirik atera zuten, norbaitek halakorik iradoki baldin badit ere. Bestalde, gerraosteko zinezko bere lehenengoa hau du argitaletxe honek.

Arantzazuko Egutegiari buruzko bibliografia

Oharra. Argitaratu izan diren albisteek, Aita J. A. Garate izan dute ia iturri bakartzat, eta albisteak errepikatu egin izan dira, gehienetan ezer berri handirik ekarri gabe. Artikulu honetarako artxiboetara jo da gaur egungo egoera ezagutzeko. Gogoan izan, Arantzazuko Egutegiaren izena zera izan dela beti: "Arantzazuko Andre Mariaren Egutegia", gipuzkeraz, eta "Arantzazuko Andra Mariaren Egutegia", bizkaieraz (lehenengo urtean izan ezik).

AGIRRE, P. (1996): *Egutegiaren urteko banakuntzaren txostena*. (Argitaragabea).

ARENDUI [=ZURUTUZA, J. L.] (1977): "Atera da Egutegia", in: *Aránzazu*. 1977, 355-356.

AZKARATE, J. L. (1997): "Un ramo de 365 hojas", in: *El Correo*, 1997-01-05. (Gipuzkoako edizioan, 5. or.).

AZTIRI [J. ALUSTIZA] (1968): "Arantzazuko Andre Mariaren Egutegia", in: *Aránzazu*. 1968, 274-275.

BERISTAIN, I. (1995): "Arantzazuko Andre Mariaren Egutegia. 50 urtez etxeko", in: *Arantzazu*. 1995, 8-10.

ERREDAKZIOA (1996): "Arantzazuko Andre Mariaren Egutegiak jaso du I. Anton Abbadia Saria", in: *Egunkaria*. 1996ko Abenduaren 28a, 11. or.

—(1997): "Anton Abbadiaren eta Arantzazuko frantziskotarren inguruko erakusketa Donostian", in: *Egunkaria*. 1997ko Urtarrilaren 4a, 11. or.

GARATE, J. A. (1986): *Arantzazuko Amaren Egutegia*. (Argitaragabea).

—(1993): *Orígenes del Arantzazuko Amaren Egutegia*. (Argitaragabea).

—(1995): *Origen del Arantzazuko Amaren Egutegia*. (Lan argitaragabea, baina 1995-1996ko ospakizunetako artikulua idazteko erabilia. 7 or. ditu, eta aurreko lanetako albisteak jaso zituen gehienbat, dena zerbait osatuz).

—(s. d.): *Apurkiñak, Egutegiari dagozkionak*. (Argitaragabea).

- [GARATE, J. A.=] Jose URKIOLA (1970): "Arantzazuko Amaren Egutegia", in: Aránzazu. L, 1970, 381.
- GONZALEZ, M. (1997): "Premio a la labor de los franciscanos de Arantzazu en favor del euskera", in: *El Diario Vasco*, 1997-01-07, 16. or. (Deba garaiko edizioan).
- IBARGUTXI, F. (1996): "Lehen Abbadia Saria Arantzazuko frantziskotarentzat izan da", in: *El Diario Vasco*, 1996-12-28.
- INTXAUSTI, J. (1996): *Anton Abbadia Saria*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia. (Sari-banaketako esku-agiria, euskal egutegiei eta Arantzazukoari eskainia).
- (2003): "Aita Garate hil da", in: *Berria*. 2003ko uztailaren 23an, 7. or.
- ITURRIOTZ, A. (1997): "Sukaldeko laguna", in: *Egunkaria*. 1997ko Urtarrilaren 2a, 24. or.
- LETONA, J. (2001): "Arantzazuko Amaren Egutegia", in: INTXAUSTI, J. (2001): *Arantzazu. Euskal Santutegi bat XX. mendean*. Arantzazu: EFA. 327-329.
- PUENTE, M. de la (1996): "El Calendario de Aránzazu, I Premio Antón Abbadia", in: *Deia*, 1996-12-28., 51. or.
- ZURUTUZA, J. L. (1996): *Arantzazuko Egutegia*. (Iraganari, egoerari eta etorkizunari buruzko oharrak. Eskuizkribu argitaragabea. 4 orrialde).